

KABİLEDEN ÜMMETE MÜSLÜMAN ARAP ULUSUNUN DOĞUŞUNDA ALT YAPI HAZIRLIKLARI

Doç.Dr. Şaban ÖZ
K. Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

İslâm öncesi Arapların, ulusal dinamiklerinin ve yeterliklerinin farkında olmadıklarını söylemek mümkündür. Hz. Peygamber, en başından beri ulusunun İslâm sayesinde kavuşacağı gücün bilincindeydi. Bu bağlamda Resulullah'ın yapması gereken; yeni toplumun ulaşacağı tarihî gücün devamlılığını temin için gerekli olan zemini hazırlamaktı. Resulullah'tan sonraki kısa dönemde Müslüman Arapların siyasî, askerî, iktisadî ve kültürel alanlarda ulaştıkları göz kamaştırıcı seviye, onların hareket ettikleri zeminin sağlamlığına delildir. Bu makalede, Resulullah'ın oluşturduğu yeni toplumun hareket ettiği tarihî zemin ana hatlarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in yerleştiği sosyal alt yapının, tek bir ırk ve tek bir zamanla sınırlı kalmamış olması da konunun önemini bir kat daha artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Arap toplumu, İslâm Devleti, Kabile, Ümmet, Sosyal Hayat.

ABSTRACT

The Substructure Preparations for the Forming of the Muslim-Arabian Nation From Tribe to Ummah

We can say that the Arabians hadn't been aware of their national dynamics and abilities in pre-Islamic period. The Prophet Muhammad had been aware of the power, they would have achieved thanks to Islam, from the beginning of time. What the Prophet Muhammad had to do was to provide the historical power, the new community would have. The dazzling level, the Muslim Arabians had, in the political, military, economic and cultural scopes was an evidence that Arabians acted in stability after a short period of the Messenger of God. In this article, historical basis of the new society, formed by the Messenger of God, was tried to be examined in main lines. The social substructure, established by the Prophet Muhammad, hadn't been limited with only time and race makes this subject more important.

Key Words: The Prophet Muhammad, Arab Society, Islamic State, Tribe, Ummah, Public Life.

I. MÜSLÜMAN-ARAP ULUSUNUN TESİSİNDE ALT YAPI HAZIRLIKLARI

Resulullah'ın yeniden şekillendirdiği Arap¹ toplumunu mevcut tarihî konu-

¹ Burada kullandığımız "Arap" tanımının ırkçı bir söylem olarak değerlendirilmemesi gerekir. Resulullah'ın "Arap" ırkına yaptığı atıfları, *üstün ırk* (kavm-i necib) algısı olarak değil, psikolojik açıdan bir-

mundan çekip çıkarmasında (*millî uyanış ve yayılışının gizli kuvvetlerini harekete geçirmesinde*²) izlemiş olduğu yöntemler ve karşılaştığı sorunlar oldukça ilgi çekicidir. Arap ulusunu pazarlarken³ veya gelecekteki uluslararası arenaya hazırlarken Hz. Peygamber'in takip ettiği siyaset, istikbaldeki ümmetin muhtemel ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Dolayısıyla yeni toplumun inşasında izlenen siyasetin rastgelelikten uzak olduğunu, gerek teorisinde gerek pratiğinde belli bir plan ve program dâhilinde hareket edildiğini söyleyebiliriz. Bu izlenen siyaset de durağan değil, bilakis kendini yenileyebilen son derece faal bir siyasettir.

1. Mekke Dönemi

İslâm'ın tebliğe başlandığı Mekke'deki siyasî yapıyı isimlendirmek pek de kolay görünmemektedir. Bununla beraber, günümüz ve hatta kendi çağdaşları gibi bir yapıya sahip olmasa dahi Mekke'de bir yönetimin (kısmen devletin) varlığını kabul etmek durumundayız. Mekke'de Harb b. Ümeyye b. Abdışems'in ölümünden sonra Kureys'in idaresi kabileler arasında bölüşülmüştü.⁴ Kabile reislerinin yönetim idaresi Lammens'in, "zengin iş adamları derneğinin yönettiği bir tüccar cumhuriyeti" olarak isimlendirmesi Lewis'in de işaret ettiği gibi, Batı örneğinde örgütlenmiş cumhuriyet kurumlarını hatırlatmaktadır.⁵ Mevcut siyasî yapıya bakarak Mekke idaresinin; siyasî iktidarın tek merkezde toplandığı *üniter devlet* (basit devlet) olmadığını, daha çok farklı siyasal merkezlerin iktidarı paylaşması ile oluşan *birleşik devlete* benzediğini söyleyebiliriz. Ancak bu tanımlamanın da mevcut durumu tam mânasıyla karşılamadığı açıktır. Zira Mekke idaresi, ne tam olarak federasyon, ne de konfederasyondur.⁶

Resulullah'ın davetinin Mekke'de çetin bir muhalefetle karşı karşıya kaldığı malumdur. Mekke muhalefetine nedenleri konusunda değişik gerekçeler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında yer alan ve muhalefetin temelini ekonomik kaygılara bağlayan Marksist tezin⁷ önemli bir gerekçe bağlamında yeniden tartışılması gerektiğini düşünüyoruz. "Allah'ın komşuları" olma lütfunu ticarî sistemle-

→ →

lik duygusunu geliştirmeye veya sahip oldukları değerlerin farkına vardırmaya yönelik stratejik bir hamle olarak kabul etmek, sanırım İslâm'ın evrensellik prensibine daha uygun olacaktır.

² Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, çev: Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yay., II. Bsk., İstanbul 2000, 69.

³ Bir ulusun, çağdaşı olduğu toplumlar nezdinde elde ettiği veya edeceği konumu ifade için kullanılan bu tabiri, Philip Kotler, Somkid Jatusripitak ve Suvit Maesincee tarafından yazılan ve Ahmet Buğdaycı tarafından Türkçe'ye çevrilen *Ulusların Pazarlanması-Ulusal Refahı Oluşturmada Stratejik Bir Yaklaşım* isimli çalışmadan ödünç aldığımızı belirtelim. Bkz., Kotler, Philip-Jatusripitak, Somkid-Maesincee, Suvit, *Ulusların Pazarlanması-Ulusal Refahı Oluşturmada Stratejik Bir Yaklaşım*, çev: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2000.

⁴ Bkz., Bağdâdî Muhammed b. Habîb (245/859), *Kitâbu'l-Munammak fî Ahbârî Kureys*, tsh., tük: Hurşid Ahmed Fârûk, Âlemu'l-Kütüb, I. Bsk., Beyrut 1985, 331-332.

⁵ Lewis, *Tarihte Araplar*, 50.

⁶ Birleşik devletlerde birden çok yasama organı, hükümet ve anayasa bulunur ki Mekke'deki yönetimde farklı organlardan bahsetmek mümkün değildir. Aynı şekilde iki ya da daha fazla devletin iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde ortak bir otorite altında olduğu federasyon veya eyalet, kanton gibi devletçiklerden oluşan konfederasyon da Mekke siyasî şekillenmesini tanımlamaktan uzaktır. Devlet tipleri konusunda bkz., Şahin, Tahir Erdoğan, *Siyaset Bilimine Giriş ve Siyasal Düşünce Tarihi*, Dikey Yay., Ankara 2006, 21. İslâm öncesi Mekke'nin yönetimi konusunda ayrıca bkz., Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, 201-223.

⁷ Bkz., Bebel, Auguste, *Hız Muhammed ve Arap Kültürü*, çev: Veysel Atayman, Alan Yay., II. Bsk., İstanbul 1999, 27.

rinde kullanmalarına ve put ticareti yapmalarına⁸ rağmen Kur'ân, onların din uğrunda samimi olduklarına işaret etmektedir.⁹ Resulullah'ın, Ka'be'nin kutsiyetini onaylamasına karşın muhalif grupların herhangi bir yumuşamaya gitmemiş olmaları, muhalefeti açıklama bâbında ilk sıraya yerleştirilen; Kureyş'in politeizmden kaynaklanan ticarî dokunulmazlık gibi kazanımlarını kaybetme endişesi tezindeki öncelik sıralamasının -en azından başlangıç itibariyle- yeniden ele alınması gerekliliğini gündeme getirmektedir. Medine'de ise İslâm devletinin tesisinden ve yeni devletin ticaret yollarını kontrol altına almasından sonra hâdise; iki dinin mücadelesi olmaktan çıkmış, iki devletin mücadelesi haline gelmiştir. Ayrıca onların dinlerinde samimi olmalarını engelleyecek kabul edilebilir herhangi bir gerekçenin olmadığı da açıktır.

Muhtemelen politeist Mekkeliler, yeni dinin Mekke birliğini sarsmasından korkmaktaydılar. O yüzden de ailelerin parçalanması savına dayalı, birliğin dağılma tehlikesi söylemini canlı tutuyorlardı. Ulusal büyük projeleri olmasa da Kureyş açısından, iç birliğin/statükonun devamı, bilinmeyen bir gelecekte daha tercihe şayandı. Bu yüzden de Kureyş'in yeni çağrıya karşı endişeleri, korkuları ve hatta beklentileri vardı.¹⁰

Bu çerçevede dâhilinde Resulullah'ın Mekke'deki öncelikli amacının; vahiy merkezli olmak üzere kabilesini kazanmak olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki Kureyş'in direncini kıramamış, bu yüzden de öncelik sıralamasını revize ederek Mekke dönemini, yeni din etrafında kurulacak birlik siyasetinden ziyâde propagandaya, çağrının duyurulmasına ayırmıştır. Neticede de toplumsal sorunlar tam mânasıyla Hz. Peygamber'in ilgi alanına girmemiş, dinî söylemlerin kabul ettirilmesi, öncelikli gaye haline gelmiştir. Gerek müşrik liderlerle bireysel görüşmeler olsun, gerekse de toplumun değişik tabakalarında ortaya çıkan İslâm'ı sorgulamaya yönelik tepkilerin savuşturulması/savunulması olsun bütün pratik, dinî argümanlarla sınırlı kalmıştır.

Resulullah'ın Mekke'de din esaslı toplumsal birliği sağlayamaması ve hatta sağlanabileceğine dair en ufak bir belirti görmemesi, onu strateji değişikliğine götürmüştü. Yeni strateji; Mekke'nin bir anlamda diskalifiye edilerek, haricî müttefikler arayışına dayanıyordu ki, bu arayışın neticesinde Hz. Peygamber, Tâif'e gitmiş, kabilelerle görüşmeler yapmıştır. Malum olduğu üzere Resulullah'ın bireysel iltica talebi -geleneksel şehir birliğine dâhil olan Tâif tarafından pek de tatmin edici olmayan nedenlerle reddedilmiştir. Kendilerine başvuru kabileler ise, dındaş Kureyş'e karşı ittifak yapabilme, başka bir ifade ile mevcudu zorlama cesaretini gösterememişler, kendilerine sunulan tarihî teklifi ka-

⁸ Bkz., Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâh eş-Şeybânî (241/855), *Müsned*, I-IV, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992, III, 340.

⁹ "Allah, ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkarırları ve çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizi yasak eder..." 60/Mümtehine, 9.

¹⁰ Başlangıçta Mekke muhalefetinin sebepleri olarak; dinî kabilevî veya şahsî taassup, nüfuzlarını kaybetme, ve birliğin dağılması endişelerini sayabiliriz. Medine döneminde ise bu sebeplere siyasî ve ekonomik kaygılar eklenmiştir.

bul etmemişler veya Kureyş karşısındaki zayıflıklarından dolayı edememişlerdir.¹¹ Hz. Peygamber'in müttefik arayışları Yesriblilerin, aslında sahip oldukları güç ve konum itibarıyla hiç de kendilerinden beklenemeyecek bir cesaret örneği göstererek, şehirlerini bölüşmeye karar vermelerine kadar devam edecektir.

2. Medine Dönemi

Haklı olarak Medine dönemi hicretle başlatılmaktadır. Hicretin göç teorileri arasındaki yeri ve hangi teoriye karşılık geldiği gibi hususlara¹² girmemekle beraber, hicret sayesinde Resulullah'ın, Arap ulusunu sıkış(tırıl)mış bir bölgeden, düşünceden, tarihten, inançtan ve hatta ırktan çıkarttığını, çağdaşları olan medeniyetlerden daha ileri bir seviyeye ulaşmaları için gerekli alt yapıyı oluşturmaya başladığını söyleyebiliriz.

Göç edenlerin ve göçü karşılayanların sahip oldukları ortak etnik ve dinî payda, çatışmayı değil, yeni ictimâî oluşumun dinamizmini sağlamıştır. Hz. Peygamber'in her iki grubu da ümmet kimliği altında birleştirmesi, hicreti basit bir siyasî iltica hareketi¹³ olmaktan çıkarmaktadır. Müslümanlar oraya mevcut siyasî yapıda yaşamaya gitmemişler, bilakis yeni bir siyasî sistem oluşturmaya gitmişlerdi. Nihayetinde de münferit bir iki itirazı saymazsak -ki bu da gayr-i İslâmî bir unsur olan münafıkların, 'dağdan gelenin bağdakini kovması' olarak değerlendirmelerinin neticesinde oluşmuştur-, her iki grup da yeni toplumun iki aslî unsuru kabul edilmişlerdi.

2.1. Sorunlar

Çağdaş ulus devletleri etkileyen güçler ve trendlerle¹⁴ ilk İslâm toplumunu (ümmeti) etkileyen unsurlar arasında kısmen de olsa bir paralellik olduğu görülmektedir. Yeni ümmeti etkileyen güçleri; din, coğrafî konum, siyasî ve askerî bloklar, kabile ve ekonomi olmak üzere beş gruba ayırmak mümkündür. Hz. Peygamber'in Medine'deki bütün faaliyetlerini bu beş unsur şekillendirmiş veya neticelendirmiştir.

Medine'de Resulullah'ı bekleyen belli başlı temel sorunları ise;

- 1-Devletin tesisi,
- 2-Yönetimin meşruiyeti,

¹¹ Mekke'ye hâkim olan Kureyş, genel itibarıyla Arap Yarımadası'na da hâkimdir. Hammûd'nin Sakî'le Kureyş'i karşılaştırma bağlamında dile getirdiği; "Kureyş'in dinî yeri Mekke'de mevcut Beytu'l-Haram'dan dolayı büyüktü. Kureyş'in diğer kabileler üzerinde yaygın bir nüfuzu yoktu. Ancak hac mevsimlerini idare ve buna bağlı iktisadî ve siyasî nüfuzu hariç." (Hammûdî Âtîf Abbâs el-Kaysî, *Sakî ve Devruhâ fî't-Târîhi'l-Arabî'l-İslâmî hattâ Evâhiri'l-Asrî'l-Emevî, Dârul-Kütübî'l-İlmiyye*, Beyrut 2003, 39) şeklindeki görüşüne katılmadığımızı belirtmeliyiz. Dinî kabuller ve kabilevî dürtüler haricinde, siyasî bir etkinlik aracından bahsedilemeyen bir coğrafyada, dinin rolünün salt ayinleri yönetmekle sınırlı kalmayacağı açıktır. Ayrıca Kureyş'le beraber bütün Arap Yarımadası'nın İslâm'a teveccühü bile onların kabileler üzerindeki etkinliğini göstermeye kâfidir.

¹² Göç teorileri konusunda bkz., Yalçın, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yay., Ankara 2004, 22-95.

¹³ Halefullah, M. Ahmed, *Hz. Muhammed ve Karşıt Güçler*, çev. İbrahim Aydın, Birleşik Yay., İstanbul 1992, 163-164.

¹⁴ Bunlar; küresel karşılıklı bağımlılık, korumacılık, ekonomik blokların büyümesi, çok uluslu şirketlerin sınırlar ötesi bir nitelik kazanması, hızlı teknolojik ilerlemeler, çatışan politikalar, kabilecilik ve çevre sorunlarının büyümesi gibi nedenlerdir. Bkz., Kotler vd., 25-31.

3-Kurumlaşma,

4-Askerî baskı,

5-Ekonomik yetersizlik (gelir paylaşımında adaletsizlik),

6-Eğitim(sizlik),

7-Toplumsal iç birliğin sağlanması (toplumsal çözülmenin engellenmesi), şeklinde sıralayabiliriz. Bunlar gibi temel sorunların yanı sıra Resulullah'ın hicretle birlikte sağlık,¹⁵ iskân,¹⁶ barınma ve uyum gibi geçici sorunlarla da karşılaştığını ayrıca belirtelim.

Hz. Peygamber kısa vadede bazı sorunları ötelemeyi veya kökten çözmeyi de başarmıştır. Nitekim Muhâcirlerin psikolojik olarak yıpranmalarını ve Mekte'ye olan özlemlerini basit ancak bir o kadar da etkili bir uygulama (Medine'nin Tahrimi¹⁷) ile halletmiştir. Hz. Muhammed, Medine'nin tahrimini ilanla, Muhâcirlerin geri dönme umudunu bir bakıma kırmış, Medine'nin yurt olarak daha kolay benimsenmesini sağlamıştır. Kur'ân, tarih ve kabileler tarafından onaylanmış Mekke ile tahrir konusunda boy ölçüşemeyeceklerini bilmek ve pratikte pek de kabul görmemekle beraber, bu hamlenin psikolojik olarak toplumu tatmin ettiği muhakkaktır. Zira onlar da artık haram bir bölgede yaşamaktaydılar. Hz. Muhammed'in Medine'yi haram bölge ilan etmesinin diğer vechesini de Mekke'ye yapılan meydan okuma oluşturmaktaydı. Her ne kadar Mekke'nin haramlığı reddedilmemiş ise de bir nevi Kureyş'e '*bizim olduğumuz yer korunmuştur*' mesajı veriliyordu.

2. 2. Çözümler

Her ulusun yeni fırsatlar elde etmesi ya da karşılaştığı tehditlerle başa çıkabilmesi, sahip olduğu kapasite ve yeteneklere bağlıdır. Bu kapasite ve yetenekler arasında ulusun kültürü, davranış biçimi, değer yargıları, sosyal uyumu, doğal zenginlikleri ve hükümetlerin liderliği yer almaktadır.¹⁸ Müslüman Arap toplumunun sorunlarla başa çıkmasında ise sahip olduğu iki önemli değeri vardı; yeni din ve yeni lider. Yeni din olan İslâm, geleneksel çekişmeleri yerleştirdiği değerlerle bertaraf ederken, yeni önder Hz. Muhammed de kişisel liderliği sayesinde, ulusun birliğini sağlıyor, onları büyük hedeflere yönlendiriyordu. Resulullah'ın sorunlara karşı getirdiği çözümleri, gelecekteki İslâm medeniyetinin alt yapısının hazırlanması olarak değerlendirmek gerekir. Zira yerleştirilen prensipler, zaman ve mekâna bağlı kalmaksızın bütün İslâm uygarlığında temel hareket noktaları olarak itihaz edilecektir.

¹⁵ Bkz., İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Eyyüb el-Hımyerî (218/833), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk., şrh: M. es-Sekkâ-İ. el-EbyârîA. Şelbî I-IV, Kahire tz., II, 588-590.

¹⁶ Resulullah, Medine'nin yeni imâr planıyla da ilgilenmiş, oluşturulacak yeni mahallelerin yerlerini tespit etmiştir. Bkz., Semhüdî Ali b. Ahmed (911/1506), *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, I-IV, thk., tlk: Muhammed Muhyiddîn Abdulmecîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984, II, 717-718, 757-765.

¹⁷ Resulullah'ın Medine'yi haram şehir ilan etmesi konusunda bkz., Semhüdî I, 89-92, 96-117.

¹⁸ Kotler vd., 372.

2. 2. 1. Devletin Tesisi

Resulullah, Arab'ı birey olarak bilinçlendirip, bu bireyi bütüne (ümme-
te/totalizasyon), sosyolojik tabirle ilkel kollektif ortak bilinçten, inanç
(din/İslâm) uğruna mücadele bilincine ulaştırmıştır.¹⁹ Bu da bireyi bir arada tu-
tan din ve dinî pratiğin -özellikle siyaset ve hukuk alanında- uygulayıcısı olan
devletin tesisiyle sağlanmıştır.

Resulullah'ın Medine'de kurduğu devletin yönetimini ifade için "*Kent Dev-
let*"²⁰ demek alışkanlık haline gelmiştir. Başlangıç için bu kavramın kullanılma-
sına herhangi bir itirazımız olmamakla beraber, Hz. Peygamber'in bütün siyasî
hayatını kapsamadığı da açıktır. Zira Hayber, Mekke ve Tâif'in İslam idaresine
geçmesi ile *kent devleti* kavramı da hükmünü yitirmiş olmaktadır. Aynı şekilde
"*Kabile organizasyonunu devlet*" olarak telakki edilmesinin²¹ bir neticesi olarak
ilk İslâm Devletinin yönetimi; farklı devletlerden oluşan konfederasyona da
benzetilmiştir. Ancak takdir edilir ki, kabile demek devlet demek değildir. Bizim
kanaatimiz ilk İslâm Devletinin daha merkezî bir yönetime sahip olduğu yolun-
dadır. Resulullah'ın kurduğu bu devleti tanımlamada kullanılabilir en uygun
ifade ise, "*ümme devlet*" tabiridir. Bir nevi devletin kuruluş beyannameyi olan
Medine Sözleşmesinde de sık sık bu tabire atıfta bulunulur ki, esasen Medi-
ne'deki bütün unsurları bünyesine alır. İlk İslâmî yönetim için kullanılan "fede-
rasyon", "konfederasyon", "kabile birliği", "kabile devlet" gibi tanımlamaların
da ümmeti ifadeye kifayet etmediği açıktır. Zira *Ümmet Devlet*, temelde kabile
organizasyonundan farklı olarak, "hukukîlik", "sosyal dayanışma", "dinî çoğul-
culuk" gibi prensiplere sahipti.²²

İlk İslâm Devleti'nin tesisi, karşımıza Hz. Peygamber'in dinî-resmî otoritesi
problemini çıkarmaktadır. Bazılarının, onun devlet adamlığını ve siyasî bir dev-
letin kurucusu olduğunu kabul etmemesine²³ rağmen Hz. Peygamber'in mevcut
dinî otoritesinin yanı sıra,²⁴ siyasî bir otoritesi de vardı.²⁵ Çünkü Kur'an'ın olduk-

¹⁹ Bireyleşme-totalizasyon (bütüncülük) konusunda bkz., Teilhard de Chardin, *İnsanın Tabiatındaki Ye-
ri*, çev: H. Hüsrev Hatemi, İşaret Yay., İstanbul 1990, 80-81.

²⁰ Bkz., Şahin, 97.

²¹ Bkz., Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev: Kemal Kuşçu, Nur Dağıtım, Ankara
1963, 107; Sâlim, Seyyid Abdulazîz, *Târîhu'l-Arab fî Asri'l-Câhiliyye, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye*,
Beyrut tz., 412.

²² Bu bağlamda A. Aziz ed-Dürînin, "Hz. Peygamber, gelenek ve kabile düşüncesinin yerini tutmak
üzere devlet ve kanun düşüncesini -din aracılığı ile- yerleştirdi. Kabile dışındaki otorite, bedevilere
yabancı gelen bir düşüncedydi; onlar kabile geleneği dışında herhangi bir kanun tanımazlardı. Oysa
İslâm, otoritenin yalnız Allah'a ait olduğunu, otoritenin ancak onun adıyla var olabileceğini be-
lirterek, yönetimin adaleti gerçekleştirmeyi ve ümmeti korumayı hedeflemesi gerektiğini açıkladı.
Yönetim şekli ise, uygulama biçimi ümmete terk edilen şura idi. Böylece Peygamber "Allah adına
devlet" düşüncesini yerleştirdi... Devleti belli bir toprak parçası üzerinde yükselen politik bir ku-
rum olarak değil, temelde sosyal bir organizasyon, yani ümmet olarak kabul etti." (Dürî A. Aziz, *İlk
Dönem İslam Tarihi -Bir Önsöz-*, çev: Hayrettin Yücesoy, Endülüş Yay., İstanbul 1991, 76) şeklin-
deki görüşüne katıldığımızı belirtelim.

²³ Bu konudaki görüşler için bkz., Ammara, Muhammed, *Laiklik ve Dini Fanatizm Arasında İslam
Devleti*, çev: Ahmet Karababa-Salih Barlak, Endülüş Yay., İstanbul 1991, 314-315.

²⁴ Resulullah'ın dinî otoritesi konusunda özel bir çalışma için bkz., Baktır, Mehmet, *Bir Dinî Otorite
Olarak Hz. Peygamber -Eh-i Sünnet Kelamına Göre-*, İlahiyat Yay., Ankara 2005.

²⁵ Sanırsanız burada "toplum lideri" tanımlaması üzerinde durmak gerekir. XX. yüzyılın siyasî kavramla-

ça sık vurguladığı Resulullah'a itaat emrinin,²⁶ sırf dinî uygulamalara yönelik olduğunu söylemek zordur. Nitekim "Ey inananlar! Allah'a, Peygamber'e ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin..."²⁷ ayetinden, sadece dinî bir itaat kastedilmediği açıktır. Ancak burada atlanılması gereken nokta, Lewis'in de haklı olarak ifade ettiği gibi, Hz. Muhammed devlet adamlığına geçmek için Peygamberlik yapmadığı, peygamber olarak görevini tamamlamak amacıyla devlet kurduğu ve bu ilişkilerin salt dinsel yanlarının önde gelen bir kaygı konusu olduğudur.²⁸ Hz. Peygamber'in Nübüvvetle riyaseti birleştirmesi onun, "Allah adına devlet"²⁹ düşüncesini yerleştirmesi neticesinde gerçekleşmiştir. Devlet, Allah'ın ve elçisinin emrindedir, yoksa uzun veya kısa vadede ulusal çıkarların değil. Yine devlet, ancak üzerinde kurulduğu Kur'ânî ve Nebevî zemin üzerinde varlığını devam ettirebilir; hukukî, iktisadî, siyasî ve askerî her türlü eylemini ancak bu zeminde gerçekleştirebilir veya değerlendirebilir.

Buradan devlet olgusunun ihmali veya yok sayılması gibi bir neticenin de çıkarılmaması gerekir. Zira Resulullah'ın, özellikle de egemenlik konusunda devlet hâkimiyetini ön plana çıkardığı görülmektedir. Belli hizmetleri alan vatandaşın sorumlulukları vardır ve kişi bu sorumluluktan kaçma veya bireysel özgürlüklerini koruma adına devletin egemenliğini hiçe sayamaz. Bu çerçevede ilk dönem için mürted kavramını bir nevi vatandaşlıktan çık(ar)ma olarak görmek mümkündür. Genellikle dinî kopmaların karşılığı olarak kullanılan bu tabir, ilk dönem için siyasî bir içeriğe sahipti ve dinle devletin özdeşleşmesine binâen dinden çıktığını ifade eden bireyin, aynı zamanda devletin otoritesini de reddettiği kabul ediliyordu. Bununla beraber ilk İslâm Devleti'nin egemenlik hakkını, muhakemesiz egemenlik olarak düşünmemek gerekir. İlk İslâm Devleti'nde, devlet-vatandaş arasındaki denge iyi kurulmuş, devletin bekası için ferdin fedası anlayışı hiçbir zaman uygulamada kendine yer bulmamıştır.

Netice itibarıyla diyebiliriz ki oldukça kompleks bir yapı oluşturan ilk Medine toplumu, kabilevî gelenekten devlet otoritesine geçiş sürecinde karşılaştığı değişimleri, benimseme ve yönlendirme konusunda oldukça başarılı olmuş, İslâm'ın lokal sınırları aşmasında inkar edilemez bir rol oynamıştır.

2. 2. 2. Meşriyet Sorunu: Anayasa

Her ne kadar Resulullah, devlet başkanı sıfatıyla yürütmeyi kendi şahsında toplamış ise de şehirdeki her unsuru -hukukî açıdan- bağlayacak başka bir yasal zemine daha ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede özellikle ülkemizde İslâmî

→ →

rından olan bu tabir daha çok "devletsiz topluluklar" veya "resmen kabul edilmemiş devletler" için kullanılmaktadır ve Resulullah için toplum reisliği ifadesi, devlet reisliğini göz ardı ettiği için kabul edilemez. Resulullah Mekke'de bir toplum lideri olmakla beraber, Medine'de siyasal anlamda tam bir devlet reisidir.

²⁶ İlgili ayetler için bkz., 3/Âl-i İmrân, 132; 4/Nisâ, 59; 5/Mâide, 92; 8/Enfâl, 46; 24/Nûr, 56; 64/Teğâbûn, 12.

²⁷ 5/Mâide, 59.

²⁸ Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev: Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara 1996, 22.

²⁹ Dûrî 22.

siyasî söylemler geliştirilmeye çalışıldığı dönemlerde sık sık vurgulanan; “Müslümanların anayasasının Kur’ân” olduğu tezi Resulullah’ın bizzat uygulaması ile reddedilmiştir. Çünkü devlet tek bir din özelinde birleşmiyor, farklı (Müslüman, Yahudi, müşrik ve hatta münafık) unsurların bir araya gelmesi ile oluşuyordu. Resulullah (sav) hem peygamber, hem de bir devletin başkanıydı. Başka bir ifadeyle o, sadece bütün Müslümanların değil, bilakis Yahudilerin ve müşriklerin de devlet başkanıydı. Bu itibarla herkesi bağlayan bir sözleşme ile devletin yasal zemini sağlanmaya çalışılmıştır.

Yapılan sözleşmenin iki ana amacı vardı; toplumsal iç barışı sağlamak ve yeni devletin dayandığı yasal ve ahlakî zeminin tespiti. Medine Sözleşmesi, Medine Vesikası veya Medine Anayasası³⁰ olarak isimlendirilen bu belge, ümmetin başlangıç itibariyle farklı konulardaki algılarını ifade açısından son derece önemli olduğu kadar, gelecekteki misyonunu belirleme açısından da kayda değerdir. Bu antlaşmanın birçok maddesi zamanla tadilata uğramış veya iptal edilmiş ise de temel prensipler açısından asırlar boyunca Müslüman devletlerde teorik ve pratik alanda uygulamasını zimnen de olsa devam ettirmiştir.³¹

İbn İshâk bu metinden bahsederken; “Resulullah (sav) Muhâcirlerle Ensâr arasında bir vesika yazdı. Buna Yahudilerle antlaşmayı da ekleyerek onlara dinleri ve malları konusunda emân verdi. Onlara şartlar sundu, onlar da ona bazı şartlar sundular.”³² demektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere belge, müzakereler neticesinde ortak karar olarak yazılmıştır. Yoksa tek başına Resulün veya Müslümanların tasarrufları ile olmamıştır. Bu antlaşmada kendisine yer bulan temel kavram ve prensipler;

Ümmet: Kureyş ve Yesribli Müslümanlar ve onlara tabi olanlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmettir,³³ Yahudi kabileleri ümmete dâhildir,³⁴

Ekonomi: Fidyeler ortak sorumluluk gereği olarak birlikte ödenecektir,³⁵

Siyasî Bloklar: Sadece müminler dosttur. Kâfir için mümin öldürülmez,³⁶

³⁰ Medine Vesikası konusunda bkz., Halî, İmâduddîn, *Dirâsetun fi's-Sîre*, Müessesetu'r-Risâle/Dâru'n-Nefâis, Beyrut t.z., 149-152; Hâlid, Hasan, *Muctemau'l-Medîne Kable'l-Hicreti ve Ba'dehâ*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1986, 153-157; Gadban, Münir, *İslâm'da Siyasi Anlaşma (Hilf)*, çev: Mustafa Burak, Nass Yay., Adapazarı 1990, 86-106; Arabî Muhammed Memdûh, *Devletu'r-Resûl (sav) fi'l-Medîne*, el-Heyetu'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb 1988 (tıpkı basım Mektebetu'l-İrşâd, İstanbul t.z.), 166-178. Vesikanın karşılaştırmalı metni için bkz., Hamidullah, Muhammed, *Mecmuâtu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râside*, Dâru'n-Nefâis, VI. Bsk., Beyrut 1987/1407, 57-65. Vesika ile ilgili teknik bilgiler konusunda bkz., Humphreys, R. Stephen, *İslam Tarih Metodolojisi -Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, çev: Murtaza Bedir-Fuat Aydın, Litera Yay., İstanbul 2004, 123-131.

³¹ Hiç şüphe yok ki bunun en büyük nedeni; bu antlaşmada ma'ruf, takva, ahde vefa, dayanışma, islah, zulmü engelleme, suçluymu himâye etmeme, özellikle de adalet gibi evrensel diyebileceğimiz ahlakî kavram ve ödevlere vurgu yapılmasıdır. Bkz., Özdemir, Mehmet, “Hz. Peygamber’in Bazı Siyasî Uygulamalarının Ahlakî Arka Planı”, *İslâmiyât*, VI/1, (2003), 15-30, 20.

³² İbn Hişâm, II, 501.

³³ İbn Hişâm, II, 501.

³⁴ İbn Hişâm, II, 503.

³⁵ İbn Hişâm, II, 501-502.

³⁶ İbn Hişâm, II, 502.

kimse müttefikine kötülük yapamaz,³⁷

Din Hürriyeti: Yahudiler kendi dinlerinde, Müslümanlar kendi dinlerinde özgürdür,³⁸ tebaamız olan Yahudilere yardım ve güzellik vardır,³⁹

Savunma: Din adına yapılan savaş dışında, beraber hareket edilecektir,⁴⁰

Hukuk: İhtilaf halinde mesele Allah'a ve Muhammed (sav)'e götürülür,⁴¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Bu antlaşmaya Medine'deki bütün Arap kabileleri, Kureyş ve Yahudiler dâhil olmuştur. Sözleşmede dikkat çekici husus; Medine'deki Arap kabilelerinin tek tek sayılmasına rağmen Muhâcirlerin tek cephe halinde, yani Kureyş olarak zikredilmesidir.⁴² Bu da Muhâcirlerin kabile olgusunu Medine'ye getirmemiş olduklarını gösterir. Muhâcirler arasında ne Benî Hâşim, ne de Benî Ümeyye vardı. Medine'ye sadece üst kimlik olarak Kureyş taşınmıştı. Bu antlaşma ile üst kimlik de bir bakıma revize ediliyor; Kureyş'in yerini *ümme*t alıyordu.

Bu sözleşme ile toplumun her sınıfını bağlayan/bağlayıcı olan devlet hukuku getiriliyor, dinî hayatta ve devlet idaresinde daha çoğulcu bir hukuk sistemi benimsenmiş oluyordu. Ancak bundan günümüzdeki anlamıyla laik bir hukuk sistemi anlaşılması gerekir. Zira genel hukukun, dinî referansa ters düşme ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Bu yasada himâye hakkının sadece Müslümanlara hasredilmesi ise,⁴³ devlet yönetiminin onların elinde olduğunun teyididir.

2. 2. 3. Kurumlaşma

İlk İslâm devletinin en önemli özelliklerinden birisi şüphesiz ta başından itibaren kendine has bir gelişme çizgisi takip edip, siyasî-sosyal kültürel yapıları bu çerçevede şekillendirmesidir.⁴⁴ Doğal olarak Resulullah (sav), tebliğ ettiği dinin, sırf bireysel hayatı düzenlemediğini gayet iyi biliyordu. Artık Medine, sadece Müslümanların dinlerini rahat yaşadıkları bir yer değil, sınırları pek geniş olmamakla birlikte bir devletin merkezidi ve kendisi de bu devletin başkanıydı.

Hz. Muhammed, kurumlaşmaya en gerekli olan işten yani hükümet merkezinin (mescit) inşasından başlamıştır. Mescidin tamamlanmasıyla artık gelen heyetlerin karşılanacağı, görüşmelerin yapılacağı, savaş veya barış kararlarının alınacağı bir yere kavuşulmuş, ulusun iç işlerini düzenleyecek, dışarıda prestijli kılacak bir merkez edinilmiş oluyordu. Kurumlaşmaya mescit inşası ile başlayan Hz. Muhammed, bu faaliyetini; nüfus sayımı, barınma ve eğitim yerlerinin tesisi ile zamanla doğru orantılı bir şekilde devam ettirmiş, ulusun kurumsal yapısını geliştirmeye çalışmıştır.

³⁷ İbn Hişâm, II, 504.

³⁸ İbn Hişâm, II, 503.

³⁹ İbn Hişâm, II, 503.

⁴⁰ İbn Hişâm, II, 504.

⁴¹ İbn Hişâm, II, 503, 504.

⁴² Bkz., İbn Hişâm, II, 501.

⁴³ İbn Hişâm, II, 502.

⁴⁴ Aydin, Mustafa, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay., İstanbul 1991, 109.

siyasî söylemler geliştirilmeye çalışıldığı dönemlerde sık sık vurgulanan; “Müslümanların anayasasının Kur’ân” olduğu tezi Resulullah’ın bizzat uygulaması ile reddedilmiştir. Çünkü devlet tek bir din özelinde birleşmiyor, farklı (Müslüman, Yahudi, müşrik ve hatta münafık) unsurların bir araya gelmesi ile oluşuyordu. Resulullah (sav) hem peygamber, hem de bir devletin başkanıydı. Başka bir ifadeyle o, sadece bütün Müslümanların değil, bilakis Yahudilerin ve müşriklerin de devlet başkanıydı. Bu itibarla herkesi bağlayan bir sözleşme ile devletin yasal zemini sağlanmaya çalışılmıştır.

Yapılan sözleşmenin iki ana amacı vardı; toplumsal iç barışı sağlamak ve yeni devletin dayandığı yasal ve ahlakî zeminin tespiti. Medine Sözleşmesi, Medine Vesikası veya Medine Anayasası³⁰ olarak isimlendirilen bu belge, ümmetin başlangıç itibarıyla farklı konulardaki algılarını ifade açısından son derece önemli olduğu kadar, gelecekteki misyonunu belirleme açısından da kayda değerdir. Bu antlaşmanın birçok maddesi zamanla tadilata uğramış veya iptal edilmiş ise de temel prensipler açısından asırlar boyunca Müslüman devletlerde teorik ve pratik alanda uygulamasını zımnen de olsa devam ettirmiştir.³¹

İbn İshâk bu metinden bahsederken; “Resulullah (sav) Muhâcirlere Ensâr arasında bir vesika yazdı. Buna Yahudilerle antlaşmayı da ekleyerek onlara dinleri ve malları konusunda emân verdi. Onlara şartlar sundu, onlar da ona bazı şartlar sundular.”³² demektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere belge, müzakereler neticesinde ortak karar olarak yazılmıştır. Yoksa tek başına Resulün veya Müslümanların tasarrufları ile olmamıştır. Bu antlaşmada kendisine yer bulan temel kavram ve prensipler;

Ümmet: Kureyş ve Yesribli Müslümanlar ve onlara tabi olanlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmettir,³³ Yahudi kabileleri ümmete dâhildir,³⁴

Ekonomi: Fidyeler ortak sorumluluk gereği olarak birlikte ödenecektir,³⁵

Siyasî Bloklar: Sadece müminler dosttur. Kâfir için mümin öldürülmez,³⁶

³⁰ Medine Vesikası konusunda bkz., Halî, İmâduddîn, *Dirâsetun fi's-Sîre*, Müessesetu'r-Risâle/Dâru'n-Nefâis, Beyrut tz., 149-152; Hâlid, Hasan, *Muctemau'l-Medîne Kable'l-Hicreti ve Ba'dehâ*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1986, 153-157; Gadban, Münir, *İslâm'da Siyasi Antlaşma (Hilf)*, çev: Mustafa Burak, Nass Yay., Adapazarı 1990, 86-106; Arabî, Muhammed Memdûh, *Devletu'r-Resûl (sav) fi'l-Medîne*, el-Heyetu'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb 1988 (tıpkı basım Mektebetu'l-İrşâd, İstanbul tz.), 166-178. Vesikanın karşılaştırmalı metni için bkz., Hamidullah, Muhammed, *Mecmuâtu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râside*, Dâru'n-Nefâis, VI. Bsk., Beyrut 1987/1407, 57-65. Vesika ile ilgili teknik bilgiler konusunda bkz., Humphreys, R. Stephen, *İslam Tarih Metodolojisi -Bir Sosyal Tarih Uygulaması-*, çev: Murtaza Bedir-Fuat Aydın, Litera Yay., İstanbul 2004, 123-131.

³¹ Hiç şüphe yok ki bunun en büyük nedeni; bu antlaşmada ma'ruf, takva, ahde vefa, dayanışma, ıslah, zulmü engelleme, suçluyu himâye etmeme, özellikle de adalet gibi evrensel diyebileceğimiz ahlakî kavram ve ödevlere vurgu yapılmasıdır. Bkz., Özdemir, Mehmet, “Hz. Peygamber’in Bazı Siyasî Uygulamalarının Ahlakî Arka Planı”, *İslâmiyât*, VI/1, (2003), 15-30, 20.

³² İbn Hişâm, II, 501.

³³ İbn Hişâm, II, 501.

³⁴ İbn Hişâm, II, 503.

³⁵ İbn Hişâm, II, 501-502.

³⁶ İbn Hişâm, II, 502.

kimse müttefikine kötülük yapamaz,³⁷

Din: Hürriyeti: Yahudiler kendi dinlerinde, Müslümanlar kendi dinlerinde özgürdür,³⁸ tebaamız olan Yahudilere yardım ve güzellik vardır,³⁹

Savunma: Din adına yapılan savaş dışında, beraber hareket edilecektir,⁴⁰

Hukuk: İhtilaf halinde mesele Allah'a ve Muhammed (sav)'e götürülür,⁴¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Bu antlaşmaya Medine'deki bütün Arap kabileleri, Kureyş ve Yahudiler dâhil olmuştur. Sözleşmede dikkat çekici husus; Medine'deki Arap kabilelerinin tek tek sayılmasına rağmen Muhâcirlerin tek cephe halinde, yani Kureyş olarak zikredilmesidir.⁴² Bu da Muhâcirlerin kabile olgusunu Medine'ye getirmemiş olduklarını gösterir. Muhâcirler arasında ne Benî Hâşim, ne de Benî Ümeyye vardı. Medine'ye sadece üst kimlik olarak Kureyş taşınmıştı. Bu antlaşma ile üst kimlik de bir bakıma revize ediliyor; Kureyş'in yerini *ümme*t alıyordu.

Bu sözleşme ile toplumun her sınıfını bağlayan/bağlayıcı olan devlet hukuğu getiriliyor, dinî hayatta ve devlet idaresinde daha çoğulcu bir hukuk sistemi benimsenmiş oluyordu. Ancak bundan günümüzdeki anlamıyla laik bir hukuk sistemi anlaşılması gerekir. Zira genel hukukun, dinî referansa ters düşme ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Bu yasada himâye hakkının sadece Müslümanlara hasredilmesi ise,⁴³ devlet yönetiminin onların elinde olduğunun teyididir.

2. 2. 3. Kurumlaşma

İlk İslâm devletinin en önemli özelliklerinden birisi şüphesiz ta başından itibaren kendine has bir gelişme çizgisi takip edip, siyasî-sosyal kültürel yapıları bu çerçevede şekillendirmesidir.⁴⁴ Doğal olarak Resulullah (sav), tebliğ ettiği dinin, sırf bireysel hayatı düzenlemediğini gayet iyi biliyordu. Artık Medine, sadece Müslümanların dinlerini rahat yaşadıkları bir yer değil, sınırları pek geniş olmamakla birlikte bir devletin merkeziydi ve kendisi de bu devletin başkanıydı.

Hz. Muhammed, kurumlaşmaya en gerekli olan işten yani hükümet merkezinin (mescit) inşasından başlamıştır. Mescidin tamamlanmasıyla artık gelen heyetlerin karşılanacağı, görüşmelerin yapılacağı, savaş veya barış kararlarının alınacağı bir yere kavuşulmuş, ulusun iç işlerini düzenleyecek, dışarıda prestijli kılacak bir merkez edinilmiş oluyordu. Kurumlaşmaya mescit inşası ile başlayan Hz. Muhammed, bu faaliyetini; nüfus sayımı, barınma ve eğitim yerlerinin tesisi ile zamanla doğru orantılı bir şekilde devam ettirmiş, ulusun kurumsal yapısını geliştirmeye çalışmıştır.

³⁷ İbn Hişâm, II, 504.

³⁸ İbn Hişâm, II, 503.

³⁹ İbn Hişâm, II, 503.

⁴⁰ İbn Hişâm, II, 504.

⁴¹ İbn Hişâm, II, 503, 504.

⁴² Bkz., İbn Hişâm, II, 501.

⁴³ İbn Hişâm, II, 502.

⁴⁴ Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay., İstanbul 1991, 109.

Resulullah (sav)'in kurumlaşmaya yönelik ilk eylemleri daha çok Mekte/Kureyş otoritesinin yıkılmasına matuf eylemlerdi.⁴⁵ Mescidin inşası, Dâru'n-Nedve veya Ka'be'nin avlusuna; Medine'nin tahrimi, Mekke'nin tahrimine; kardeşlik akdi veya Medine vesikası, Mekke'deki müttefik antlaşmalarının karşılığına denk gelmekteydi. Başka bir açıdan Resulullah, bu kurumlarla Mekke'de gördüğü yönetim sisteminin alternatiflerini geliştiriyor, şartlar ve ihtiyaçlar bağlamında yeni yapılanmalara gidiyordu. Resulullah'ın devlet sistemi olarak tanıyabildiği, gördüğü veya inceleyebildiği tek sistemin Mekke'deki mevcut sistem olması hasebiyle bu durumun da normal karşılanması gerektiği kanaatindeyiz.

Ekonominin uzun vadeli planlamalar yapabilecek kadar güçlü olmaması nedeniyle gelir-giderleri düzenleyecek profesyonel anlamda bir devlet hazinesi kurulmamıştı. Aynı şekilde devlette güçler ayrılığı olmadığı için, bağımsız yönetim ve idarî binalara da ihtiyaç duyulmamıştı. Öyle ki, mescit haricinde bir hâşimane, sandık haricinde bir arşiv, mescidin gölgeliği haricinde bir barınma yeri, yine mescitte kurulan bir çadır haricinde hastane düşünülmemiş, gerek duyulmamış veya imkân bulunmamıştır. Dolayısıyla devlet oldukça basit bir yapılanma içerisindeydi. Her ne kadar bu basit yapılanma "devletleşme" konusunda bir takım itirazları üzerine çekecek boyutlarda ise de şunu da kabul etmek durumundayız ki henüz işin çok başında bulunulmaktaydı ve öncelik sıralaması bu yapıda son derece etkili idi. Ayrıca bu yapının kabile organizasyonundan da farklı olduğu açıktır. Bürokratik bir sistemin kurulmamasında ise her ne kadar ihtiyaçlar belirleyici olmuşsa da devletin öncelikleri bu konuda ciddi anlamda etkili olmuştur. İlk İslâm Devletine hâkim olan bu anlayış, daha uzun yıllar -Abdumelik b. Mervân'a kadar- devam etmiştir. Siyasî-askerî kaoslar, yeterli-yetkin idareci eksikliği ve en başta da model eksikliği ilk dönem İslâm devletinde bürokrasinin oluşmasını geciktirmiştir. Günümüzde dahi bu gecikmenin yansımalarını -çağdaş Arap ülkelerinde- süregelmesinin nedenini sanırız bir parça da bu tarihî zeminde aramak gerekir.

2. 2. 4. Ordu:

Humboldt, savaşı "*Sayesinde bütün o zinde cesaretin -bütün o sabır ve tahammülün- sınındığı ve çelikleştiği, ileride hayatın günlük işleyişinde çeşitli benzer sonuçları elde ettiren ve tek başına, hayata o güç ve farklılığı sağlayan, onsuz rahatlığın ve zayıflık ve birliğin anlamsız olduğu müthiş son çare*"⁴⁶ olarak tanımlamaktadır. Konu İslâm öncesi Araplar olunca da Hamidullah'ın tespitine katılmamak elde değildir. Hamidullah, Arapların savaş stratejilerini "*herkesin herkese karşı harp etmesi*"⁴⁷ olarak betimlemektedir. Bu tespit savaşı âde-

⁴⁵ Yıkılmak istenilen bu otoriteyi; Kureyş'in dinî ve siyasî algılarının şekillendirdiği özelde Mekke'ye, genelde Arab Yarımadası'na hâkim olan kabuller olarak tanımlamak mümkündür. Aksi halde Resulullah her zaman için Ka'be'nin varlığından nâşi Mekke'nin kutsiyetini onaylamıştır.

⁴⁶Wilhelm von Humboldt, *Devlet Faaliyetinin Sınırları*, çev: Bahattin Seçilmişoğlu, Liberte Yay., Ankara 2004, 122. Hz. Peygamber döneminde askerî teşkilât konusunda bkz., Terzi, M. Zeki, *Hz. Peygamber ve Hulefâi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, Samsun 1990.

⁴⁷ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 107.

ta yaşam tarzı olarak benimseyen bir ulusun bölünmüşlüğüne ifade etmesi bakımından da ayrıca kayda değerdir.

Hz. Peygamber'in savaşa bakışı konusunda iki ana görüş vardır. Daha çok Batılı İslâm araştırmacıları tarafından dile getirilen birinci görüşe göre; Resulullah'ın savaş stratejisinin temelinde ganimet yatmaktadır. Hatta diğer oryantalistlere oranla daha empatik bir duruş sergileyen Watt, oldukça ileri giderek Resulullah'ın şiddet yanlısı olduğunu, Mekke'yi kışkırttığını ileri sürer.⁴⁸ Diğer görüş ise Batı'nın Resulü şiddet Peygamberi olarak göstermesinin reddi iddiasındadır. Tarihî realitenin değil, günümüz geri kalmışlık kompleksinin bir ifadesi olarak değerlendirdiğimiz bu görüşe göre; Resulullah devamlı savunmada kalmış, asla ilk saldıran taraf olmamıştır.⁴⁹ Oysa Allah'ın savaşmayı meşru kıldığı yerler sırf savunma olgusu ile sınırlandırılmayacak kadar genişler.⁵⁰ Kanaatimizce bu konuda Müslüman düşünce sahipleri Batı'nın kasıtlı olarak işlediği "cihad eşittir şiddet" tezini farkında olmadan kabullenmiş gibidirler. Öncelikle belirtelim ki cihad kavramı ile şiddetin kesin çizgilerle birbirinden ayrılması gerekliliği, bu tartışmada hayatî önemi haizdir. Burada gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus ise; Resulullah'ın kuşatıldığı tarihî şartlardır. Netice itibarıyla Hz. Muhammed ne şiddet yanlısı, savaş meraklısı biri, ne de pasif direniş gösteren bir liderdir. Hz. Peygamber, inananlarına gerektiğinde saldırmayı, gerektiğinde barış yapmayı emretmiş ama hiçbir zaman ahlakî şartların zorlanmasını emretmemiştir.⁵¹

Aşırı askerî harcamalar, hükümetlerin ulusal zenginliğini engelleyen en önemli uygulamalardan birisidir. Süper güçler elde ettikleri konumlarını, genellikle yaptıkları aşırı askerî harcamalar sonucu erozyona uğratmaktadır.⁵² Bir kıyaslamaya gidecek olursak üretebildiğinden çok daha fazlasını harcayan

⁴⁸ "Muhammed (sav) ancak akınlarda pek az başarı elde edilmiş bile olsa, Mekkelilerin bunlara karşılık vermek durumunda kalacaklarını fark etmemiş olamaz. O halde, bu küçük akınlarda, kasıtlı olarak Mekkelilere meydan okumakta ve onları kışkırtmaktaydı. Barışın suuruna vardığımız çağımızda bir dinî liderin böylesine bir taarruz harbine nasıl karıştığını ve neredeyse saldırgan bir kişi durumuna nasıl geldiğini anlamak zor olmaktadır." Watt, W. Montgomery, Peygamber ve Devlet Adamları Hz. Muhammed, çev: Ünal Çağlar, Yöneliş Yay., İstanbul 2001, 114.

⁴⁹ Bu konuda Fazlurrahman, "Hz. Peygamber'in Medine'de askerî hareket şeklinde aldığı tedbirler, ortada fiilî bir savaş durumu olduğu için, genellikle Batılı yazarların düşündüklerinin tersine, hiçbir tahrike dayanmadan ortaya çıkan şeyler değildi. Öte yandan son zamanlarda İslâm savunucularının ileri sürdükleri gibi, Hz. Peygamber'in aldığı her tedbir için Mekkelilerin belli bir saldırgan fiilinin mevcut olması da gerekli değildir. Genel bir savaş durumunda herhangi bir tarafın kendi askerî hareketini planlayıp uygulaması tabiidir. Hz. Peygamber sadece savaş kaçınılmaz olduğu zaman savaşmıştır." der. Bkz., Fazlur Rahman, İslam, çev: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yay., II. Bsk., Ankara 1992, 29.

⁵⁰ Bunları; Allah (4/Nisâ, 74, 76, 84; 5/Mâide, 35, 9/Tevbe, 38-41; 22/Hac, 78; 61/Saff, 4) ve din uğrunda (9/Tevbe, 14-15, 123; 60/Mümtehine 9), yeryüzünde din Allah'ın oluncaya kadar (8/Enfâl, 39), fitneyi (49/ Hucurât, 9) ve zulmü engelleme (4/Nisâ, 75; 22/Hac, 39; 42/Şûrâ, 42), savunma (2/Bakara, 190) olmak üzere kategorize etmek mümkündür.

⁵¹ Batı dünyasının savaş, şiddet, terör konularında Müslümanlara ders verme ehliyetine sahip olduklarını artık İslâm dünyasının -özellikle siyasî çevrelerin- yüksek sesle dile getirmesi gerektiğini ifade edelim. Batı, ne geçmişinde, ne de bugününde İslâm dünyasını hiçbir şeyle itham edemeyeceği gibi, İslâm dünyasının da bu konuda onlara vereceği cevap, savunma değil ancak tenezzül bâbında olabilir.

⁵² Kotler vd., 131.

Mekke'nin, Medine ile mücadelesinde bunu görmek mümkündür. Mekke, Uhud'da ürettiğini harcamış ise de son saldırısı olan Hendek'te borçlanma gücünü bir hayli aşarak yaptığı hamle, aynı zamanda onun sonunu hazırlamıştır.

Medine'de devletin teşkilî ile beraber Mekke'nin, tarihî ve dinî kazanımlarını korumak için öncekinden çok daha fazla gayret göstermek zorunda kalacağı çok geçmeden anlaşılmıştı. Bundan sonraki mücadelenin içeriğini de Mekke döneminin aksine dinî kabuller değil, siyasî ve iktisadî teşebbüsler dolduracaktır. Zira Mekke ekonomisi dışı bağımlı bir yapıya sahipti ve şimdi dışarı ile bağlantıları, kendi adamlarının kurduğu bir devlet tarafından kesilmişti. Resulullah (sav)'in gönderdiği ilk seriyelerdeki hedefinin sadece Mekke-Suriye ticaret yolu ile sınırlı olmadığı, nihâî hedefin Kureyş'i kendi şehirlerinde ablukaya alma olduğu anlaşılmaktadır.⁵³ Aynı şekilde bu kuşatma siyaseten de devam etmekteydi. Çevre kabileler Kureyş'in uzak dinî otoritesinden ziyade, daha yakınlarındaki Medine'nin askerî otoritesine itaat etme eğilimindeydiler. Her ne kadar Mekke bu ablukayı yarmak için ciddi girişimlerde⁵⁴ bulunmuş ise de sonuç her seferinde kendileri adına biraz daha can sıkıcı olmuştur.

Müşriklerle yapılan ve kısmen de olsa planlanmamış olan ilk karşılaşmanın -Bedr- her iki taraf için yadsınamaz sonuçları olmuştur. Hitti'nin de belirttiği gibi,⁵⁵ bu savaşın askerî bakımından Mekke'yi sarsacak boyutta ciddi bir önemi olmamasına rağmen, psikolojik bakımından çok daha büyük önemi vardı. Bu savaşla Resulullah ve Müslümanların prestij ve kendilerine güveni yükselirken, Kureyş'in kendilerine olan güvenleri ve prestijleri sarsılmıştır. Zira etkileri hemen görülmemekle birlikte, Kureyş'in kabileler nazarındaki prestij kaybı çok daha ciddi boyutlarda idi. Nispeten küçük kuvvetler savaşa girmişti ve Medine kesinlikle Batı Arabistan'ın ticarî başkenti olan Mekke'nin yerini alacak ne güce, ne de gerekli becerilere sahipti.⁵⁶ Ancak Mekke'nin dokunulmazlığı da bir kere çiğnenmişti.

Hz. Peygamber için askerî başarılar hiçbir zaman mutlak gaye haline gelmemiştir. Nitekim bazı askerî seferleri tamamen propagandaya dönüştürmesi, Mekke otoritesini yıkma beklentilerinin tezahüründen ibarettir. Bu bağlamda bireysel suikast timlerini tamamen yeni devletin gücünü göstermeye yönelik teşebbüsler olarak değerlendirmek mümkündür.

⁵³ Bu seferlerin sadece Mekke gücüne karşı olmadığını belirtelim. Aynı şekilde askerî seferlerle bağımsız veya Kureyş'le antlaşmalı olan müttefik kabilelerin gözleri korkutulmuş, taraf değiştirmeleri sağlanmıştır. Resulullah'ın ilk dönemlerdeki savunma paktını güçlendirmek için, kabilelerle ittifaklar yapmasında (bkz., Hamidullah, Muhammed, *Resûlullah Muhammed*, çev: Salih Tuğ, İrfan Yay., II. Bsk., İstanbul 1992, 117-120) bu seferlerin ciddi rol oynadığı açıktır. Askerî seferlerin bir diğer özelliği de yeni devletin hükümlerini sınırlarını çizmesidir.

⁵⁴ Ebu Halî, bu savaşları haklı olarak "*el-Harbu'l-İktisadiyye*" olarak isimlendirmektedir. Bkz., Ebu Halî, Şevkî, *Fi't-Târîhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsir (Beirut)/Dâru'l-Fikr (Dimeşk), I. Bsk., 1991, 52.

⁵⁵ Hitti, Philip K., *Arap Tarihinin Mimarları*, çev: Ali Zengin, Risale Yay., İstanbul 1995, 23.

⁵⁶ Watt, *Devlet Adamı Hz. Muhammed*, 123.

2. 2. 5. Ekonomi

Arap Yarımadası'nda Kureys'in dinî konumundan dolayı elde ettiği siyasî gücü ekonomik güce çevirdiği malumdur.⁵⁷ Oysa Medine daha kapalı bir şehirdi ve kendi yağlı ile kavrulmanın mücadelesini veriyordu. Bu açıdan Walt Restow'un sınıflandırması ile⁵⁸ bir karşılaştırmaya gidecek olursak Mekke; 'geçiş dönemindeki toplum'u, Medine; 'geleneksel toplum'u simgeliyordu.

Medine'ye göç etmek zorunda kalan Müslümanların, Mekke ekonomisini olumsuz anlamda etkilemediği açıktır. Muhâceretle Mekke ekonomisinin içerden bir sıkıntıya düşmemesinde, Kureys'in elit tüccar sınıfının zaten göç etmesi ve daha da önemlisi Mekke ekonomisinin şahıslara değil, sisteme bağlı olması büyük rol oynamıştır. Ancak bu göç zamanla Mekke ekonomisinin yüzde ellilik bir kısmını karşılayan kuzey ülkeleri ile bağlantısını koparmıştı ki, bütün tüccar sınıfı göçmüş olsaydı, ancak bu kadar zararlı olabilirdi.

Medine ise Mekke'nin tam aksine hicretten kaynaklanan ciddi bir ekonomik buhranla karşı karşıya kalmıştır. Yeni yerleşimcilerin gelmesi, Medine kapitalinin tamamının kullanılmaması ve bir nevi savaş ekonomisinin uygulanıyor olması, bu krizi tetikleyen nedenlerdi. Resulullah'ın bu ekonomik dar boğazda acilen uygulamaya soktuğu tedbirleri;

a-Özel mülkiyetin geçici olarak kısıtlanması (Muhâcirlerin birbirlerine mirasçı olmaları),

b-Rakip unsurların ekonomisine müdahale (seriyeler, baskınlar),

c-Yeni kaynakların (sadaka, fidye, zekat, selb, ganimet vs.) aktif kullanılmasının sağlanması, şeklinde sıralayabiliriz.

Medine, zayıf bir ekonomiye sahip olmakla beraber, günümüz ekonomi tezlerini çürütürcesine güçlü bir ekonomiye sahip rakibini sıkıştırmaya oldukça erken bir dönemde başlamıştır.⁵⁹ Medine'nin, Mekke-Suriye/Filistin ticaret yolunu

⁵⁷ Bkz., Kılıç, Ünal, "Dinî İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums (İslâm Öncesi Mekke'nin Ticarî İlişkileri Yönüyle)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/1, (2004), 75-91; Kureys'in çevre devletlerle yaptığı ticarî antlaşmalar için bkz., Sâlim, 359; ticarî bir kavram ve antlaşma olan *İlâf* için bkz., Bağdâdî 41-48; Hamidullah, Muhammed, "el-İlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", *AÜİFD*, çev: İsmail Cerrahoğlu, IX, (1961), 213-222; Mekkelilerin ticarî kaygılarından dolayı Habeş hicretinin tepki topladığı konusundaki görüş için bkz., Câbirî, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev: Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., İstanbul 1997, 206-208.

⁵⁸ Restow, toplumları ekonomik aşamalarına göre beş sınıfa ayırmaktadır. Buna göre; *Geleneksel Toplum*; ekonomik değişim ve gelişmeler, kişi başına düşen üretimi artıracak kadar verimli değildir. Eğitim durumu, okuryazarlık oranı ve kişi başına düşen üretim düşük seviyelerde kalır ve organize piyasalarda çok az ekonomik işlem yapılır. *Geçiş Dönemindeki Toplum*; diğer kültürlerle ilişki içerisinde. Bu ilişkiler arasında daha gelişmiş ulusların değer yargıları, davranışları, kurumları, uygulamaları, yatırım transferleri yer alır. *Çıkışa Geçen Toplum*; asil ilerlemenin başladığı bu aşamada, uluslar giderek hızlanan büyüme oranlarına tanık olmaktadır. Diğerleri ise *teknolojik olgunluk*, yüksek kitlesel tüketim toplumlarıdır. Bkz., Kotler vd., 86-87.

⁵⁹ "Ulusların büyük bir kısmı kendilerine hedef olarak zayıf rakipler seçer. Bu durumlarda, dünya pazarında kazanılmış her pazar payı puanı başına daha az kaynağa ve zamana gereksinim duyulur. Ancak bu süreçte ulus, yeteneklerinin geliştirilmesi açısından çok az şey elde eder... Bir ulus kullandığı yöntemleri ve kendi yeteneklerini geliştirmek için güçlü rakiplerle mücadele etmek zorundadır. Bunun dışında güçlü rakiplerin de bazı zayıf noktaları vardır ve bir ulus dikkate alınması gereken bir rakip olduğunu ispatlayabilir." (bkz., Kotler vd., 108-109) şeklindeki bir yorumu

ele geçirerek, siyasîdinî rakibini baskı altına almaya başlamasının, Mekke tarafından askerî yaptırımlarla savuşturulmaya çalışılması, masadaki tek çözümün bu olmasından ziyâde, biraz da Kureyş'in güç gösterimi hevesinden kaynaklanıyordu.

Hayber, Fedek, Vâdi'l-Kurâ gibi yeni arazilerin kontrol altına girmesi ile ilk İslâm devleti, iktisadî faaliyetlere doğrudan müdahil oluyor, profesyonel anlamda olmasa dahi, yükümlülüklerini yerine getirme konusunda ihtiyaç duyduğu sabit gelire kavuşuyordu. Bununla beraber Müslümanların, Muhâcirler önderliğinde yavaş yavaş kendi ticarî sistemlerini kurmaya başlamaları da Medine ekonomisi için önemli bir adım olmuştur. Bunların paralelinde Resulullah'ın, Medine'de Müslümanlara has bir pazar kurması⁶⁰ ekonomik bağımsızlığın sağlanması adına kayda değer bir uygulamadır.

Resulullah'ın siyasî birlik içerisine aldığı Yahudi ve müşrik unsurlarını ekonomi politikalarına dâhil etmemesi dikkat çekicidir. Siyasî ve askerî kararlarda yükümlülükleri olan bu grupların, -fideye ödeme haricinde- ekonomide müstakil olmaları, çok kültürlü toplumlarda çoklu ekonomik modelin uygulanmasının prototipi gibidir.

Resulullah'ın ekonomik uygulamalarının başarıya ulaştığını söyleyebiliriz. Bu başarıda rol oynayan dört önemli etken vardı. Bunlar;

a-Gelirin eşit değil, ihtiyaç ekseninde bölüştürülmesi (sosyal devlet uygulamalarında adalet),

b-Zengin Yahudi kapitalinin kısa sürede Müslümanların eline geçmesi,

c-Ulusal zenginliklerin doğru ve yerli yerince kullanımı,

d-Zengin sınıfının ortak ideali paylaşmasıdır.

Bu konuyla ilgili son olarak Resulullah'ın ekonomiyi, mutlak kapitale sahip olmak şeklinde görmediğini ve dinin prensiplerden asla taviz vermediğini belirtelim.⁶¹ İdarî ve hukukî sistem gibi, iktisadî sistemi de dinî kabuller belirliyor ve şekillendiriyordu.

2. 2. 6. Eğitim

Resulullah'ın, Arapları uluslararası pazara hazırlarken en çok üzerinde durduğu konu eğitim-öğretim faaliyetleriydi.⁶² Hz. Muhammed, Müslüman-Arap ulusunun içerisinde bulunduğu mevcut konumu ve sadece iyi bir paketleme ile dünya pazarında iş yapamayacağını, beklenen sıçramayı gerçekleştiremeye-

→ →

ullah'ın stratejisine uygulayacak olursak; Medine'nin ekonomik mücadelede rakip olarak Mekke'yi seçmesi her ne kadar şartların gereği ise de zayıf rakip yerine, çok daha güçlü bir hedefin seçilmiş olmasının, netice itibarıyla doğru bir hamle olduğunu söyleyebiliriz.

⁶⁰ "Resulullah (sav) Medine'ye bir pazar kurmak istediğinde, Benî Kaynuka'nın pazarına geldi. Sonra Medine pazarına döndü. Ayağı ile vurarak, 'Burası pazarınız. O daraltılmaz, burada harac da alınmaz' dedi." İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî (262/845), *Kitâbu Târîh'l-Medîneti'l-Münevere*, I-IV, thk: F. Muhammed Şeltut, yer ve tarih yok, I, 304; Semhüdî II, 747-748; Hâlid, 55-58; Hicret öncesi ekonomik faaliyetler için bkz., Hâlid, 47-59.

⁶¹ Henüz Mekke döneminde faiz (riba) yerine sadaka tercihini ifade eden ayetin (30/Rum, 39) nâzil olması, bu konuda kayda değer bir husustur. Bkz., Kallek, Cengiz, *Asr-ı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İz Yay., İstanbul 1997, 61-64.

⁶² Resulullah'ın eğitim yöntemi konusunda bkz., Özbek, Abdullah, *Bir eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., III. Bsk., İstanbul 1994.

ceğini biliyordu. O yüzden de ürünün kalitesini artırma peşindeydi ki, bunun yolu da eğitimden geçiyordu.

Hz. Peygamber, Arab'ın sadece yaşam standartlarını yükseltmekle kalmamış, fikir hayatının da standartlarını yükseltmeye çalışmıştır. Esasen Kur'an'ın emri olan "düşünme/akletme" olgusu -tarihin ve şartların el verdiği ölçüde- uygulanmaya çalışılmıştır. Fitneye sebebiyet verecek veya İslâmî zemini sarsacak tartışmaların yasaklandığına dair gelen haberleri de bu bağlamda Resulullah'ın tedricî eğitim metodu ile ilintilendirmek gerekir. Zira Tevhid akidesi tam mânâsıyla yerleşmeden ümmetin furuâtta boğulmasını istemeyen Hz. Peygamber'in öncelikli amacı; kamuoyuna İslam'ı basit ve anlaşılır bir şekilde sunabilmektir.

Resulullah, eğitim politikasını gelecek nesiller üzerine binâ etmişti. Nitekim ulemânın askerlik muafiyetinin ilâhî bir tavsiye ile⁶³ yerleştirilmesinde de bu düşünce etkin olmuştur. Askerî siyasî ve hatta iktisadî açıdan en sıkıntılı dönemlerde dahi eğitime verilen önemin sekteye uğratılmaması hiç şüphe yok ki, Müslüman Arapları geleceğe hazırlayan büyük bir ileri görüşlülüğünün neticesidir.

Resulullah'ın bir diğer önem verdiği konu da kadınların eğitimidir ki herhalde bunu günümüz de dâhil olmak üzere bütün zamanların en büyük eğitim hamlesi olarak değerlendirirsek kronoloji açısından pek de abartmış sayılmayız. Ancak maalesef "*Hayâ Ensâr kadınlarını ilimden geri bırakmamıştır*" prensibi geçen on beş asırlık süreçte oldukça yıpranmış, ümmet bu düsturdan bir hayli uzaklaşmıştır.⁶⁴

Resulullah'ın eğitim stratejisinde gelecek adına yatırım olarak kabul edilmesi gereken kurum ise *Suffe'*dir.⁶⁵ Kimilerine göre ilk kurulan üniversite olan *Suffe'*nin bu kavramı karşılamadığı, en azından çağrıştırdığı anlam bakımından açıktır. *Suffe* ehli biraz da mecburî öğrenci olmuş insanlardı. Bu gölgeliği, belli bir programa ve yapılanmaya sahip çağdaş bir kurumdan çok, şartlar çerçevesinde eğitim verilen bir barınma yeri olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Resulullah, ya Müslümanların gelecekteki coğrafî sınırlarını ya da nesillerini düşünerek buradaki insanlara ayrı bir önem veriyordu. Müslüman-Arap ulusunun gelecekteki pazarlanmasında *ehl-i suffe'*nin büyük katkıları olmuş, onlar, askerî veya siyasî açıdan ele geçirilmiş yerlerin düşünsel ve entelektüel temellerini atmışlardır. Yeni coğrafyalara ve yeni zamanlara İslâm bu oluşum sayesinde ulaşacaktı ki *suffe'*yi basit bir konaklama tesisinden çıkaran da onun bu fonksiyondur.

2. 2. 7. Birlikte Yaşama Modeli: Hukuk

Câbirî, İslâm medeniyetini, hukukîliğine işaretler, "*Fıkıh Medeniyeti*"⁶⁶ olarak

⁶³ Bkz., 9/Tevbe, 122.

⁶⁴ Bir dönem basında konu edilen bazı Avrupa ülkelerindeki Müslüman tıp öğrencilerinin ve doktorların bir kısım hastalıkları öğrenmeyi veya tedavilerine bakmayı reddetmelerinin, Nebevî Sünnet açısından bir kez daha sorgulanması gerektiğini burada hatırlatmakta fayda vardır.

⁶⁵ *Suffe* konusunda bkz., Semhûdî II, 454-457.

⁶⁶ Câbirî, Muhammed Âbid, *Arab Aklının Oluşumu -Tekvinu'l-Aklî'l-Arabî-*, çev. İbrahim Akbaba, İz Yay., İstanbul 1997, 133.

isimlendirir. Hz. Peygamber, hukuk alanında yaptığı yenilikleri ikâme ederken takip ettiği sosyal siyaset çerçevesinde, adaletin sağlanması için yoğun çaba sarf etmiştir. Nitekim ilk İslâm Devleti, Kur'ân'ın cahiliye sisteminin mağdur ettiği kitleleri (yetimler, yoksullar, borçlular, darda kalanlar, köleler) korumak için yaptığı ahlakî tavsiyeleri, pratiğe dökülmesi gereken temel görevler olarak kabul etmiştir.⁶⁷ Resulullah'ın pratik hayatta uygulamaya koyduğu hukuk sisteminde; ferdin korunması esastır. Genel kaideler ve cüzî hükümlerle sınırlı olmayan İslâm devlet hukukunun en dikkat çekici yanı, genel maslahatın, ferdî maslahatı yok ederek gözetilmemesi, mümkün olduğunca aralarındaki denge- nin korunmaya çalışılmasıdır.⁶⁸

Mekke'de yasayı, güçlülerin şekillendirdiği gelenekler oluşturuyordu. Her ne kadar *Hilfu'l-Fudûl* gibi bir takım ahlakî erdemlilik teşebbüslerinde bulunmuş ise de yazıya dökülmüş veya herkesi bağlayıcı genel geçer bir geleneğin hâkim olduğunu söylemek zordur. İstisnâî uygulamaları olmakla beraber, Mekke'de fiilin meşruiyetini, fâilin gücü belirliyordu ki, mustazaf denilen bir sınıfın mevcut olduğu Arap toplumunda bu sistemin pek de âdilane olmadığı açıktır. Medine'de ise, hukuk koyucu olarak Kur'ân, Allah elçisinin icihatları ve daha seküler olarak yazılı Medine anayasası ve hatta Yahudi-Arap tarım toplumunun oluşturduğu gelenek -ki bu geleneklerden bazıları içselleştirilerek dinî bir hüviyete kavuşturulmuş, bazıları revize edilmiş, bazıları da ilga edilmiştir- vardı. Bu açıdan baktığımızda Medine'de çok hukuklu bir yapının olduğunu kabul etmek durumundayız. Toplumsal yapılanmayı, din(ler)in belirlediği bir cemiyette çok hukuklu bir adalet sisteminin benimsenmesi de gayet tabiidir.⁶⁹ Bu çerçevede Medine'deki hukukî yapıyı şunlar oluşturmaktaydı:

1-İslâm Şeriatı: Hâdiselere ve sorunlara getirilen çözümlerle şekilleniyordu ve henüz oluşum aşamasındaydı. Ancak bağlayıcılığı muhakkaktı.

2-Yahudi Şeriatı: Bu hukuk sisteminin uygulanıp uygulanmamasında tercih hakkının Yahudilerde olması onlar için ciddi bir ayrıcalıktı. Vatandaş kimlikleri ile Resulün hakemliğine veya hâkimliğine başvurdukları da oluyordu.

3-Medine Anayasası: Bütün unsurları bağlıyordu. Çiğnenmesi devletin varlığına doğrudan tehdit olarak algılanıyor ve ona göre davranılıyordu.

4-Kabilevî Gelenek (Örf): Arap ve Yahudi unsurlar ve şeraitin hüküm koymadığı hususlarda Müslümanlar için hâlâ yaşam modeli olarak etkin olduğu gibi, hukukî normlarını şekillendirmede de belirleyici rol oynamaktaydı.

⁶⁷ Özdemir, 28.

⁶⁸ Ukâm, Muhammed Fârûk, *Târîhu't-Teşrî'î-İslâmî*, Menşurâtu Câmiati Dimeşk, IV. Bsk., Dimeşk 1993, 52.

⁶⁹ Değişik dinî unsurların barındığı ve varlığının temelini dinî referansların oluşturduğu bir devlette, tek bir dinî tahkâmın uygulanmasının veya uygulamaya kalkınmasının ayrı bir hukuksuzluğa neden olacağını söyleyebiliriz. Dolayısıyla İslâm hukuku, toplumun korunmasına mebnî bazı genel yasakların -içki, domuz ticareti gibi- haricinde her din grubunu kendi hukuk sistemleri içerisinde değerlendirmiştir. Nitekim Resulullah'ın uygulamalarında bunu görmek mümkündür. Ancak bu uygulamalardan, İslâmî idarede azınlık hukukunun câri olduğu gibi bir sonuca gidilmemesi gerektiğini de belirtelim. Söz konusu olan; idarecinin iki durumdan birini ihtiyar etmesidir.

İlk dönem İslâm toplumunda hukukî uygulamalarda işin en çarpıcı yanı ise yeni hukuk sisteminin perdey pey teşriine rağmen Resulullah'ın hukukla-toplumu çatışmaya sokmamasıdır. Her ne kadar Kur'ân, içki ve kumar yasağında olduğu gibi bazı kaideleri yumuşak geçişlerle topluma benimsetme yoluna gitmişse de, kadınların mirastan pay alması veya evliliğin sayısal anlamda sınırlandırılması gibi hukukî normları, tam tersine hemen uygulamaya sokmuştur. İşte bu tür emirlerde Resulullah'ın toplumu iknada -imânî bir durum olması sebebiyle de- pek sıkıntı yaşamadığını söyleyebiliriz.

II. KABİLE'DEN ÜMMET'E: MÜSLÜMAN ARAP BİRLİĞİNİN KURULMASI

1. Kabile:

Cahiliye Araplarının günümüzdeki *Ulus Devleti* (National State/ed-Devletu'l-Kavmiye) bilmediklerini söyleyebiliriz. Bu bilgisizlikte hem Arap Yarımadası topografyasının,⁷⁰ hem de siyasî, iktisadî, askerî ve idarî birlikteliği sağlayacak lider kadro eksikliğinin ciddi rolü vardı. Birlik konusunda belki de tek avantajları Watt'ın da işaret ettiği gibi,⁷¹ ortak bir dile sahip olmalarıydı. Ancak "*neredeyse millî bir ayın*"⁷² haline gelmiş olan ve bitip tükenmek bilmeyen mücadeleler, ortak dilin, birlik değil ayrışma noktası olduğunu çağırıştırır gibidir.

Arap Yarımadası'na hâkim olan sistem "*kabile*" idi ve kabile organizasyonunda sosyal birim fert değil, topluluktu. Fert, mensup olduğu topluluğun bir üyesi sıfatıyla hak ve vazifelere sahipti ve kabile, birlikteliği asıl sosyal bağlantı olan kan bağı sayesinde sağlıyordu.⁷³ Her ne kadar Watt, İslâm'ın başında Mekke'de ticaretteki gelişmeler sayesinde kabile dayanışmasının yerini ferdiyetçiliğe bıraktığını, büyük tüccarların işleri ile ilgili menfaatlerini her şeyin önüne geçirdiklerini ve kendi aşiretlerinden kimseler aleyhine olarak iş ortaklarıyla bir araya gelebildiklerini savunuyorsa da,⁷⁴ tam mânasıyla kabileciliğin ortadan kalkmadığını, Mekkelilerin Resulullah'a karşı takındıkları tavırlarda görmek mümkündür. Nitekim savunanların da eleştirenlerin de kabile olgusunu devamlı göz önünde tuttıkları tarihî bir vâkıdır.⁷⁵

Hicaz bölgesindeki ikinci kalabalık unsur olan Yahudiler de benzer bir kabile organizasyonuna sahiptiler. Margoliouth, "*Arap kabilelere karşılık olarak Yahudi kabilelerinin zikredilmesi, ama bununla yetinilmesinde şaşırtıcı bir yön var; İslâmî zamanlarda bir Müslüman şehirde İsrailoğullarıyla karşılaştırdığımızda -örneğin Basra'da- görürüz ki, Araplar kabile örgütlenmelerini bir ölçüde*

⁷⁰ Arabî 119; Cahiliye döneminde kabile organizasyonu için ayrıca bkz., Arabî 101-103; Sâlim, 301-308.

⁷¹ Watt, W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, çev: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., Ankara 1998, 21.

⁷² Watt, *Kur'an'a Giriş*, 19.

⁷³ Lewis, *Tarihte Araplar*, 42

⁷⁴ Watt, *Devlet Adamı Hz. Muhammed*, 58.

⁷⁵ Arap Yarımadası'nda Resulullah ve karşıtlarının kabile bağlamında ilişkilerini Câbirî'nin, "*Karmaşık kabile ilişkileri*" (Câbirî *İslâm'da Siyasal Akıl*, 167; ayrıca bkz., 167-171.) olarak nitelendirmesi son derece yerindedir.

korumuş olmakla birlikte Yahudilerde bölünmüşlük yoktur.”⁷⁶ dese de bu tespitin kabile olgusunun ciddi zarar görmesinden, Yahudilerin sahip oldukları coğrafyayı yitirmelerinden çok sonrası için geçerli olduğu açıktır. Yoksa İslâm, Medine’ye geldiği zaman, Yahudiler arasında din birliği korunmakla birlikte, kabilevî ayrışma fiilen devam etmekteydi. Ayrıca ilk dönem Müslüman-Yahudi mücadelesinde de bu durum müşahade edilmektedir.

Resulullah’ın kabile olgusuna bakışı konusunda genelde iki görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre; Resulullah toplumu kabile gibi yönetmiştir. Dolayısıyla bu toplum bir bakıma “süper kabile”⁷⁷ dir. Bu konudaki bizim de kattığımız tam zıt görüş ise; otoritenin Nebevî tabiatına binâen Hz. Muhammed (sav)’in Müslüman toplumunda oluşturduğu dayanışma tipinin, Arapların bildiği herhangi bir tipten temelden farklı olduğu yolundadır. Zira Müslümanlar kabile bağlarına ya da sosyal statülerine bakılmaksızın Allah katında iman kardeşleri olarak mülhaza edilmişlerdir.⁷⁸

Kur’ân, Hz. Muhammed’i inkârlarından dolayı kabilesi ile olan ilişkisini kesmeye çağırmaktadır.⁷⁹ Aslında Kur’ân’ın reddettiği, Arapların adalet ilkesini soya bağlı kılan kabile anlayışıdır. Bir bakıma Kur’ân, Arapların kabileden ümmete geçmesine öncülük etmiş, Resulullah da -gücünün yettiği nispette- kabileyi değil, ümmeti yeni toplum modeli olarak sunmaya çalışmıştır. Ancak Resulullah hiçbir zaman doğrudan kabileyi hedef almamış, kabile organizasyonunun iptali için ciddi denilebilecek herhangi bir adım atmamıştır. Muhtemelen kendisi tarihî süreçte kabilevî korumacılığın yerini devletin (hukukun) koruması alaçağından, bunu zamana bırakmanın en iyi çözüm olacağını düşünmüştü. Devletin, vatandaşlarını korumadaki gücü ne zaman ki kabilenin gücünü geçerse, işte o zaman taşlar yerine oturmuş, devlet kabileyi yenmiş olacaktı. Zaten sonraki yıllarda da Müslüman siyasî erklerin uyguladıkları politikalarla kabilecilik (tribalism) olgusu yavaş yavaş sona ermiştir. Kabileciliğin sona ermesinde, uygulanan siyasetin yanı sıra, ekonomik gelişmişlik⁸⁰ ve ümmet modelinin yerleşmiş olması da ciddi rol oynamıştır.

Netice itibarıyla Resulullah’ın öncelikli amacının kabileyi bitirmek değil, revize etmek olduğunu söyleyebiliriz. Zira kabileciliğin başlangıç itibarıyla İslâm daveti ve devleti için kazanımları, zararlarını telafi edebilir nitelikteydi.⁸¹ Burada

⁷⁶ Margoliouth, D. S., İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri, çev: Suat Ertüzün, Kaknüs Yay., İstanbul 2003, 102.

⁷⁷ Bkz., Watt, *Devlet Adamı Hz. Muhammed*, 104.

⁷⁸ Dabaşî Hamid, *Peygamberin Gelişinden Emevî İdaresine Kadar İslâm’da Otorite*, çev: Süleyman E. Gündüz, İnsan Yay., İstanbul 1995, 97.

⁷⁹ “...*Senin kavmin, gerçek olduğu halde onu (Kur’ân’ı) yalanladı. Ben sizden sorumlu değilim de*” (6/En’âm, 65).

⁸⁰ Bkz., Demirci, Mustafa, *İslâm’ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, 18-19.

⁸¹ Bu konuda Muhammed Behiy’in, “İslâm soy-sop tutuculuğunu, ırkçılık veya kavmiyetçiliği Arap psikolojisinden tamamen koparıp atmamış, tersine onu uzun süre gizleyerek sürdürmüştür. Öyleyse ırkçılık, düşüncenin ilk döneminde, İslâm toplumunun birliğini sağlayan faktörlerden birisiydi.” şeklindeki tespitlerine katıldığımızı ayrıca belirtelim. Behiy, Muhammed, *İslam Düşüncesinin İlahîYönü*, çev: Sabri Hizmetli, Fecr Yay., Ankara 1992, 67.

şunu da ifade edelim ki, Resulullah'ın kabile organizasyonunu revize ederken kullandığı yöntemin ferdiyeti ve ferdi sorumlulukları ön plana çıkarmak şeklinde olduğu yolundaki tez,⁸² başlangıç için kabul edilebilir ise de, Hz. Muhammed'in uygulamalarının bütünü kapsamamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber aynı zamanda zekât, cihat, hac, adalet, infâk, müsâvât gibi emirlerle bireyin toplumsal boyutta yerine işaret ediyor, ferdin kabileden beklediği çıkarlarını daha geniş bir perspektifte korumuş oluyordu.

Resulullah'ın yerel unsurları en aza indirmek için yaptığı ilk uygulama kardeşleştirmedir.⁸³ Ulusal güç ve zayıflıkları belirleyen en önemli faktörlerden biri olan sosyal iç birliğin⁸⁴ sağlanması adına mevcut unsurları (kabileleri) bir araya getirmek ilk İslâm Devleti için hayati önemi haizdi. Mekke, gerek Ka'be'den, gerekse de geleneksel kabilevî kabullerden dolayı iç istikrarı, barış ve emniyeti -en azından vahiy tecrübesine muhatap oluncaya kadar- sağlamıştı.⁸⁵ Medine'de ise hem Araplar, hem de Yahudiler parçalanmış durumdaydılar.⁸⁶ Resulullah, işte bu parçalanmışlığı gidermek için, Araplar tarafından bilinen *muâhât*'i,⁸⁷ kişisel bir olgu olmaktan çıkarıp genelleştirerek -kabileler arasında yaygın olduğu şekliyle kan unsurundan soyutlayarak- dinî bir temele oturtmuştur.⁸⁸ Neticede de ırk olarak sadece kabilesini bilen Araplar, Resulullah'ın gösterdiği hedef muvacehesinde Müslüman Arap üst kimliğinde bütünleşmeyi sağlamışlardır.

2. Ümmet

Medine İslâm toplumunu, Arap Yarımadası'nda kabile düzeni ve kan bağı olmaksızın kurulan ilk toplum (birliktelik) olarak kabul etmek mümkündür.⁸⁹ İlk

⁸² Akyüz, "Hz. Muhammed ise ilk eleştiriyi, mevcut toplulukları kabile hayat tarzına yöneltmiş, cemaatçı ilişkileri reddetmiş, atalarının inanıp yaptıklarının bir önemi olmadığını, kendilerinin ve yaptıklarının önemli olduğunu vurgulayıp, ferdiyeti ve ferdi sorumluluğu ön plana çıkarmaya çalışmıştır." Akyüz, Niyazi, "Dinlerin Teşekkülünde Dinî Liderlerin Karizması", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 1/3, (1998), 43-84, 50-51.

⁸³ Kardeşleştirme konusunda bkz., İbn Hişâm, II, 504-507; İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed (230/845), et-Tabakâtu'l-Kübrâ, I-X, tkd: İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut tz., I, 238; İbn Kayyim, Ebu Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye (751/1350), Câmîu's-Sîre, cem: Yûsri's-Seyyid Muhammed, Dâru'l-Vefâ, I. Bsk., Beyrut 1423/2002, 55-56; Semhûdî I, 267-268; Hâlid, 135-152. Bazı rivâyetlerde yer alan Resulullah'ın muhâcirleri de kendi aralarında kardeşleştirdiği (bkz., İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), es-Sîretu'n-Nebeviyye, I-II, cem: Ahmed Abdîşâfî Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut tz., I, 413. Arabî buna Ensâr'ın da kendi aralarında kardeşleştirildiğini ekleyerek kardeşleştirme sayısını üçe çıkarmıştır. Bkz., Arabî, 165-166), hususunun bu bağlamda yeniden tartışılması gerekir. Zira birliği sağlamaya yönelik tek bir kardeşleştirmenin yerine ayrılıkları ön plana çıkaran farklı kardeşleştirmelerin, sosyal birliği sağlama adına olumsuz bir uygulama olacağı açıktır.

⁸⁴ Bkz., Kotler vd., 30, 119, 313.

⁸⁵ Burada Resulullah'ın Medine'de muntazam bir cemiyet bulduğu ve bu cemiyetin Yahudi tesirinin bir neticesi olduğunu savunan görüşün (bkz., O'leary, De Lacy, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev: Yaşar Kutluay-Hüseyin Yurdaydın, Pınar Yay., İstanbul 2003, 63-64) temelsiz olduğunu da ayrıca ifade edelim.

⁸⁶ Bu konuda ayrıca bkz., Hâlid, 37.

⁸⁷ Bkz., Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinteri*, sad: M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara 1997, 108.

⁸⁸ Dürî 81.

⁸⁹ Halî, 152; ilk dönem İslâm toplumu konusunda bkz., Kapar, M. Ali, "Hz. Peygamber'in Gerçekleştiği Toplum Yapısı ve Özellikleri", *Diyanet İlmî Dergi-Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Özel Sayısı*, Ankara 2000, 79-94.

dönem İslâm toplumunun kendisini tanımlamak için kullandığı 'ümme't kavramı, başlangıç itibarıyla salt Müslüman kimliklerin oluşturduğu bireyleri kapsamamakta, Medine Vesikasında da işaret edildiği gibi Yahudi ve müşrik unsurları da içerisine almaktaydı. Dolayısıyla ilk ümme't sadece dinî bir birlikteliği değil,⁹⁰ siyasî, iktisadî ve hatta askerî bir birlikteliği karşılıyordu. Ancak bu toplumda iktidarın (siyasî erkin) Müslümanların elinde olduğunun unutulmaması gerekir.⁹¹

Hız Peygamber, devlet vatandaşlığına toplumun bütün sosyal/dinî sınıflarını herhangi bir ayırım yapmadan kabul etmişti. Böylece o, bütün gruplar arasında çatışma yerine barış içinde yaşamayı mümkün kılacak, "bir arada yaşama model"inin oluşmasına öncülük etmiştir.⁹² Ancak Gibb'in ifade ettiği gibi, kardeşlikle ümme't olgusunu birbirinden ayırmak gerekir. Ümme't, diğer dinî toplulukların üyelerine karşı belirli sosyal ve ahlakî yükümlülükleri -fakat kardeşliğin mutlak serbestiyetini değil- içine almış ve bunların İslâmî toplumun politik kontrolünü kabul etmelerini sağlamıştır.⁹³

Ümme'tin bu ilk modelinde birbirinden dinî, iktisadî ve siyasî o kadar farklı grup⁹⁴ vardı ki, ümme'tin selameti ve geleceği adına onların bir arada tutulması, ortak bir hedefe kanalize edilmesi, oldukça zor olmuştur.⁹⁵ Yapılan antlaşma ile her ne kadar belli bir istikrar zemini sağlandı ise de, müşrik Arap iç dünyasının geliştirdiği nifak hareketi⁹⁶ ile farklı bir dinî geleneğe sahip olan Yahudilerin, yeni oluşumu içlerine sindirememekten kaynaklanan uzlaşmaz tavırlarına, düşmanla ittifakı da eklemiş olmaları, kurulan birlikteliği uzun süre devam ettirememiş, yedi-sekiz yıllık bir süreç içerisinde ümme'tten kopmalar -biraz da şartların zorlaması ile- gerçekleşerek, Yahudi unsuru ümme'tten tamamen çık(arıl)mıştır.

Resulullah'ın ehl-i kitapla ilişkileri devamlı farklı mecralarda süregelmiştir. Bu ilişkilerdeki seviyeyi, hem din, hem de coğrafî konum farklılıkları belirlemektedir. Ancak şunu da ifade edelim ki, Resulullah müşriklere karşı umduğu desteği ehl-i kitaptan (Yahudilerden) hiçbir zaman bulamamıştır. Onlar yardım ko-

⁹⁰ Bkz., Watt, W. Montgomery, *Muhammad at Medina*, Oxford 1956, 238-241, 247; Humphreys, 128.

⁹¹ Hatipoğlu, Mehmed Said, "Ümme'tten Anladığımız", *İslâmîyât*, VIII/2, (2005), 7-10, 8.

⁹² Özdemir, 20.

⁹³ Gibb, Hamilton A. R., *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev: Komisyon, Endülüs Yay., İstanbul 1991, 17.

⁹⁴ Medineli Müslümanlar (Evs-Hazrec: Ensâr), Mekkeli Müslümanlar (Kureys: Muhâcir), Arap müşrik ve münafıklar, Yahudiler (Nadî, Kaynuka, Kureyza).

⁹⁵ Bu unsurların kiblenin değişimine verdikleri tepkileri göz önüne alacak olursak, Resulullah'ın işinin zorluk derecesi daha iyi anlaşılacaktır: "Müşrikler; "Kiblemize döndükleri gibi, dinimize dönmeleri de yaklaştı..."; Yahudiler; "Önceki Nebîlerin kiblesine muhalefet etti. Nebî olsaydı, Enbiyâ'nın kiblesine yönelirdi."; münafıklar; "Muhammed nereye döneceğini bilmiyor." dediler." Bkz., İbn Kayyim, 58. Burada, yerel anlamda dinî merkez Mescid iken, global veya sınırlar ötesi merkez, Resulullah'ın arzusu istikametinde "Mekke" olması ve kible olarak Mekke'nin tayininin ulusal birlik adına -siyaseten oldukça ters bir zamanda olmasına rağmen- önemli bir adım olduğunu da ayrıca belirtelim.

⁹⁶ Her ne kadar Yahudiler arasından da münafıklar çıktıysa da müşrik Arap grubu kadar etkin olmadıkları gibi bu konuda önceligen Araplarda olduğu açıktır.

nusunda değil, bilakis mevcut birliğin dağılması konusunda -belki de tarihsel güdülemelerinden olacak- oldukça ateşli taraftar olmuşlardır. Resulullah'ın onları önce Medine'den kovmasını ve bir rivâyete göre de bütün Arap Yarımadası'ndan kovulmalarını emretmesini,⁹⁷ ulusun markalaşmasında iç birliği sağlamak -geride pürüz bırakmamak- olarak değerlendirilebiliriz.

Resulullah'ın Yahudilerle mücadelesini ekonomik çıkarlara bağlayan bir yorumu⁹⁸ tamamen masa başı tarih anlayışı olarak değerlendirdiğimizi söylemek durumundayız. Çünkü hâdiselere art niyetli düşüncelerden arınmış bir şekilde bakma becerisini gösteren her hangi bir tarihçinin, Yahudi mücadelesinin temelinde vatandaşlık görevlerini yerine getirmemek, düşmanla ittifak ve vatana ihanet, genel anlamda da antlaşma edebine uymamak yattığını görmemesi mümkün değildir. Yahudilerin ümmet olgusunu kabul etmemiş olmalarının ileri dönemlerde "ümmet" kavramının içeriğini etkilediğini de ayrıca belirtelim.

SONUÇ

Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğe başlaması ile beraber Mekke'deki toplumsal öncelikli amacı; vahiy merkezli olmak üzere kabilesini kazanmaktı. Ne var ki, bütün uğraşısına rağmen Kureyş'in direncini kıramamış, bu yüzden de öncelik sıralamasını revize ederek Mekke dönemini, yeni din etrafında kurulacak birlik siyasetinden ziyâde propagandaya, çağrının duyurulmasına ayırmıştır. Bu yüzden de ictimaî problemler tam mânasıyla Hz. Peygamber'in ilgi alanına girmemiş, dinî söylemlerin kabul ettirilmesi, öncelikli gaye haline gelmiştir.

Resulullah, iç birliği sağladıktan, yeni devleti ve ümmeti tesis ettikten sonra çevre ile daha profesyonel diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Her ne kadar Hz. Peygamber daha Mekke'de iken Necrân Hıristiyanları ile görüşmüş, Habeş Necâşîsi ile irtibata geçmiş, iç bünyede de Tâif ve diğer Arap kabileleri ile ilişkiler kurmuş ise de, asıl diplomatik faaliyetlere Medine döneminde girişmiştir. Özellikle de Mekke'nin ele geçirilmesinden sonra bu tür faaliyetlere ağırlık vermiştir.

Hicretle beraber başlayan Medine döneminde ise yeni İslâm toplumu çözümlen bekleyen siyasî, askerî, iktisadî ve ictimaî birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Müslüman Arap toplumunun bu sorunlarla başa çıkmasındaki en büyük etkenler ise doğal olarak, geleneksel çekişmeleri yerleştirdiği değerlerle bertaraf eden İslâm dini ve kişisel liderliği sayesinde, ulusun birliğini sağlayan, onları büyük idealler sahibi kılan Hz. Peygamber'dir. Resulullah'ın sorunlara karşı getirdiği çözümleri, gelecekteki İslâm medeniyetinin alt yapısının hazırlanması olarak değerlendirmek gerekir. Zira yerleştirilen prensipler, zaman ve mekâna

⁹⁷ İbn Hişâm, III, 353; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 328.

⁹⁸ "Ancak (Hz.) Muhammed'in Yahudi komşularıyla mücadelesinde basit bir başka sebep daha vardı. Mekkelî muhacirler her şeylerini bırakarak Medine'ye hicret ettikleri için arazileri yoktu. Yahudilerin kaleleri ve hurma bahçeleri bu gayeye de hizmet etmiştir." Goitein, S. D., *Yahudiler ve Araplar -Çağlar Boyu İlişkileri-*, çev: Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam, İz Yay., İstanbul 2004, 94.

bağlı kalmaksızın bütün İslâm uygarlığında temel hareket noktaları olarak itti-haz edilecektir.

Mekke'nin fethi ve Hevâzin kabilelerinin bastırılmasından sonra bağlılıklarını sunmak için gelen heyetler, Resulullah'ın "Müslüman Arap Birliğini" sağladığının müşahhas örneği gibidir. Bu birliğin sağlanması Hz. Ebu Bekr, yayılması ise Hz. Ömer döneminde olacaktır.

Resulullah döneminde dünya iki büyük gücün (Bizans-Sâsânî) çekişme alanı konumdaydı. Müslümanların bu iki güç arasında sivrilebilmesi ve hatta ikisini de ortadan kaldırabilmesi için sağlam bir hareket zemini yakalaması gerekiyordu, ki Resulullah kendi dönemini bu hazırlıklara hasretmiştir. Müslümanların meftuh bölgelerdeki iskânlarının uzun soluklu olması da, onların ne kadar sağlam bir zeminden hareket ettiklerini gösterir. İslâmî fetih hareketini Moğol, Haçlı veya XX. ve XXI. yüzyıl emperyalist işgallerinden ayıran da işte bu zeminin yerleştiği temel umdelerdir.

Kaynaklar:

- » Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah eş-Şeybânî (241/855), *Müsned*, I-IV, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992.
- » Akyüz, Niyazi, "Dinlerin Teşekkülünde Dinî Liderlerin Karizması", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 1/3, (1998), 43-84.
- » Ammara, Muhammed, *Laiklik ve Dini Fanatizm Arasında İslam Devleti*, çev: Ahmet Karababa-Salih Barlak, Endülüs Yay., İstanbul 1991.
- » Arabî, Muhammed Memdûh, *Devletü'r-Resûl (sav) fi'l-Medîne*, el-Heyetu'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb 1988 (tıpkıbasım Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul tz.).
- » Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay., İstanbul 1991.
- » Bağdâdî Muḥammed b. Habîb (245/859), *Kitâbu'l-Munammak fî Ahbâri Kureyş*, tsh., tlk: Hurşid Ahmed Fârûk, Âlemu'l-Kütüb, I. Bsk., Beyrut 1985.
- » Baktır, Mehmet, *Bir Dinî Otorite Olarak Hz. Peygamber -Eh-i Sünnet Kelamına Göre-*, İlahiyat Yay., Ankara 2005.
- » Bebel, Auguste, *H. Muhammed ve Arap Kütürü*, çev: Veysel Atayman, Alan Yay., II. Bsk., İstanbul 1999.
- » Behiḫ, Muhammed, *İslam Düşüncesinin İlahî Yönü*, çev: Sabri Hizmetli, Fecr Yay., Ankara 1992.
- » Câbirî, Muhammed Âbid, *Arab Aklinin Oluşumu -Tekvînu'l-Aklî'l-Arabî*, çev: İbrahim Akbaba, İz Yay., İstanbul 1997.
- » —, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev: Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., İstanbul 1997.
- » Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003.
- » Dabaşî, Hamid, *Peygamberin Gelişinden Emevî İdaresine Kadar İslâm'da Otorite*, çev: Süleyman E. Gündüz, İnsan Yay., İstanbul 1995.
- » Demirci, Mustafa, *İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.
- » Dûrî, A. Aziz, *İlk Dönem İslam Tarihi -Bir Önsöz-*, çev: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yay., İstanbul 1991.
- » Ebu Halî, Şevkî *Fi't-Târîhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsir (Beyrut)/Dâru'l-Fikr (Dimeşk), I. Bsk., 1991.
- » Fazlur Rahman, *İslam*, çev: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yay., II. Bsk., Ankara 1992.
- » Gadban, Mûnir, *İslâm'da Siyasal Anlaşma (Hilf)*, çev: Mustafa Burak, Nass Yay., Adapazarı 1990.
- » Gibb, Hamilton A. R., *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev: Komisyon, Endülüs Yay., İstanbul 1991.
- » Goitein, S. D., *Yahudiler ve Araplar -Çağlar Boyu İlişkileri-*, çev: Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam, İz Yay., İstanbul 2004.
- » Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad: M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara 1997.
- » Halefullah, M. Ahmed, *H. Muhammed ve Karşıt Güçler*, çev: İbrahim Aydın, Birleşik Yay., İstanbul 1992.
- » Hâlid, Hasan, *Muctemau'l-Medîne Kable'l-Hicreti ve Ba'dehâ*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1986.

- » Halî, İmâduddîn, *Dirâsetun fi's-Sîre*, Müessesetu'r-Risâle/Dâru'n-Nefâis, Beyrut tz.
- » Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev: Kemal Kuşçu, Nur Dağtım, Ankara 1963.
- » ———, *Mecmuâtü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li-Ahdî'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Dâru'n-Nefâis, VI. Bsk., Beyrut 1987/1407.
- » ———, *Resûlullah Muhammed*, çev: Salih Tuğ, İrfan Yay., II. Bsk., İstanbul 1992.
- » ———, *"el-İlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri"*, *AÜİFD*, çev: İsmail Cerrahoğlu, IX, (1961), 213-222.
- » Hammûdî, Âtîf Abbâs el-Kaysî *Sakîf ve Devruhâ fi't-Târîhi'l-Arabî'l-İslâmî hattâ Evâhiri'l-Asri'l-Emevî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- » Hatipoğlu, Mehmed Said, "Ümmetten Anladığımız", *İslâmiyât*, VIII/2, (2005), 7-10.
- » Hitti, Philip K., *Arap Tarihinin Mimarları*, çev: Ali Zengin, Risale Yay., İstanbul 1995.
- » Humphreys, R. Stephen, *İslam Tarih Metodolojisi -Bir Sosyal Tarih Uygulaması-*, çev: Mur-taza Bedir-Fuat Aydın, Litera Yay., İstanbul 2004.
- » İbn Abdilber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdillâh (463/1071), *ed-Dürer fî İhtisârî'l-Meğâzî ve's-Siyer*, tdk: M. Dîb el-Buğâ, Dimeşk 1984.
- » İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Himyerî (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-IV, thk., şrh: M. es-Sekkâ-İ. el-Ebyârî-A. Şelbî Kahire tz.
- » İbn Kayyim, Ebu Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye (751/1350), *Câmiu's-Sîre*, cem: Yûsri's-Seyyid Muhammed, Dâru'l-Vefâ, I. Bsk., Beyrut 1423/2002.
- » İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-II, cem: Ahmed Abdışâfî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.
- » İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-IX, tdk: İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut tz.
- » İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî (262/845), *Kitâbu Târîhi'l-Medîneti'l-Münevvere*, I-IV, thk: F. Muhammed Şeltut, yer ve tarih yok.
- » Kallek, Cengiz, *Asrı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İz Yay., İstanbul 1997.
- » Kapar, M. Ali, "Hz. Peygamber'in Gerçekleştirdiği Toplum Yapısı ve Özellikleri", *Diyanet İlmî Dergî-Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Özel Sayısı*, Ankara 2000, 79-94.
- » Kılıç, Ünal, "Dinî İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums (İslâm Öncesi Mekke'nin Ticarî İlişkileri Yönüyle)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/1, (2004), 75-91.
- » Kotler, Philip-Jatusripitak, Somkid-Maesincee, Suvit, *Ulusların Pazarlanması-Ulusal Refahı Oluşturmada Stratejik Bir Yaklaşım-*, çev: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2000.
- » Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev: Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara 1996.
- » ———, *Tarihte Araplar*, çev: Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yay., II. Bsk., İstanbul 2000.
- » Margoliouth, D. S., *İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri*, çev: Suat Ertüzün, Kaknüs Yay., İstanbul 2003.
- » O'leary, De Lacy, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev: Yaşar Kutluay-Hüseyin Yurdaydın, Pınar Yay., İstanbul 2003.
- » Özbek, Abdullah, *Bir eğitimi Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., III. Bsk., İstanbul 1994.
- » Özdemir, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasî Uygulamalarının Ahlakî Arka Planı", *İslâmiyât*, VI/1, (2003), 15-30.
- » Sâlim, Seyyid Abdulazîz, *Târîhu'l-Arab fî Asri'l-Câhiliyye*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut tz.
- » Semhûdî, Ali b. Ahmed (911/1506), *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbârî Dâri'l-Mustafâ*, I-IV, thk., tdk: Muhammed Muhyiddîn Abdulmeccid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- » Şahin, Tahir Erdoğan, *Siyaset Bilimine Giriş ve Siyasal Düşünce Tarihi*, Dikey Yay., Ankara 2006.
- » Teilhard de Chardin, *İnsanın Tabiattaki Yeri*, çev: H. Hüsrev Hatemi, İşaret Yay., İstanbul 1990.
- » Terzi, M. Zeki, *Hz. Peygamber ve Hulefâi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, Samsun 1990.
- » Ukâm, Muhammed Fârûk, *Târîhu'te-Tesrî'l-İslâmî*, Menşurâtu Câmiati Dimeşk, IV. Bsk., Dimeşk 1993.
- » Watt, W. Montgomery, *Muhammad at Medina*, Oxford 1956.
- » ———, *Kur'an'a Giriş*, çev: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., Ankara 1998.
- » ———, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, çev: Ünal Çağlar, Yöneliş Yay., İstanbul 2001.
- » Wilhelm von Humboldt, *Devlet Faaliyetinin Sınırları*, çev: Bahattin Seçilmişoğlu, Liberte Yay., Ankara 2004.
- » Yalçın, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yay., Ankara 2004.